جیهانی سێیەم و گەڕان بەدوای

ڕۆژنامەوانی ئازاد دا

و: د. هیمدادی حوسێن

د. کازم موعتەمید نژاد
زەهرای باقریان نژادی ئیسفەهانی
جۆن . ر. بیتنەر

جیهانی سێیەم و گەڕان بەدوای ڕۆژنامەوانی ئازاد دا

وەرگێڕانی
د. هیمدادی حوسێن

سلێمانی / 2003

زنجیرەی کتێبی دەزگای چاپو پەخشی سەردەم
کتێبی گیرفانی ژمارە (33)

سەرپەرشتیاری گشتیی زنجیرە
ئازاد بەرزنجی

جیهانی سێیەمو گەڕان بەدوای ڕۆژنامەوانی ئازاد دا

وەرگێڕانی: د. هیمدادی حوسێن
بابەت: ڕۆژنامەوانی
بەڕێوەبەری هونەری: شیروان تۆفیق
مۆنتاژی کۆمپیوتەری: سەیران عەبدولرەحمان
هەڵەچن: نووسەر
تیراژ: 500 دانە
ژمارەی سپاردن : 220 ی 2003

www.sardam.net

پێرست

لاپەڕە	بابەت
5	پێرست ....
7	وتەیەك..
9	ڕۆژنامەوانی لە كۆمەڵگە هاوچەرخەكاندا.
	جیهانی سێیەم و گەڕان بەدوای
25	ڕۆژنامەوانی ئازاد دا.........................
	كورتە مێژوویەكی ڕۆژنامەو سانسۆر
73	لە ئێراندا ....
	پێناسەی ڕۆژنامەوانی و پۆلین كردنی
93	بە بۆچوونی یۆنسكۆ..........................
101	تیۆرەكانی ڕۆژنامەوانی..................

وتەیەك

ئەموتارانەی بەردەستت ، چواری یەکەمیان لە زمانی فارسییەوە و ئەوەی پێنجەمیشیان لە زمانی عەرەبییەوە وەرگێڕاون .

دنیای راگەیاندن دنیایەکی ئالۆز و پێداویستییەکی شارستانی سیستمی نوێی جیهانییە، ئەم هەموو رووداوە گرنگ و سەرسوورهێنەرەی رۆژانە لە چوار دەورمان روودەدەن ، پێویستیان بە شیکردنەوە و ورد بوونەوە هەیە ، رۆژانە لە ئاست ململانێی شارستانیی و بەرژەوەندی وڵاتە زلهێزەکاندا کەناڵەکانی پێوەندی جەماوەریی ئەرکێکی باڵاترو مەترسیدارتریان دەکەوێتە سەرشان.

ئەمرۆ گلۆبالیزم (بەجیهانی بوون) ، وەکو شالاوێکی گەورە بەخێرایی و تیژڕەو دەڕوات،

لەپاڵ لایـەنی ئـابووری و بازرگـانیدا راگـەیاندن لایەنێکی ئەو ئەرکە جێبەجێ دەکات .

ئەم وتارانە بەشێکی مێـژووی رۆژنامـەوانی و هەوڵی رۆژنامەوانەکان لە جیهاندا دەنوێنن ، کـە ئــەوانییش بەشــێکی مێــژووی راگــەیاندن و رۆژنامەوانی لە جیهانیدا دەردەخەن.

ڕۆژنامەنووسیی لە کۆمەڵە هاوچەرخەکاندا

پرۆفیسۆر دکتۆر کاظم معتمد نژاد

سەرچاوە: دکتور کاظم معتمد نژاد با همکاری دکتر ابو القاسم منصفی،روزنامەنگاری با فصلی جدید دربازگری روزنامەنگاری معاصر، چاپ چهارم، 1372، ص9ـ15.(مقدمە).

هۆکـــاره تازەکـــانی پێوەنـــدی وەکـــو ڕۆژنامە،ڕادیۆو تەلەفزیۆن بە ڕاگەیاندنی هـەڵس وکەوت و ڕووداوەکانی دەوروبەر و لێکۆڵینـەوە و ئاشـــکراکردنی ئەندێشـــە و بیروبـــاوەڕە مرۆڤایەتیەکان لـە مەڕ گەشەکردن و بـەهێزکردنی بـەها کۆمەڵایەتیـەکان و بەرزکردنـەوەی ئاسـتی هوشـیاری و ڕۆشـنبیری خـەڵکیدا ئـەرکێکی زۆر گرنگیان لە ئەستۆدایە.

لەو دەوروبەرە پان و پۆڕەی ژیانی ئادەمیزادا لە وڵاتانی جۆربەجۆر ، لە شوێنی دوور و نزیک - هەرســاتە و چـەندین ڕووداوی جۆراوجـۆر ڕوو دەدەن. هـەموو ڕۆژێ بـە هـەزاران بنیـادەم دێنـە دنیاوە، سەدان سەنەدی شووکردن ئیمزا دەکرێـن، هـەزاران پاداشـت دابـەش دەکرێـن،دەیـان کـەس دەبنـە قوربـانی تـامپۆن یـان تـاوان و گونـاه ، ڕووەك و ئـاژەڵ بـەهۆی برووسـکەوە دەسـووتێن و دەبنـە خۆڵـەمێش، چەندین خانوو وسـاختمان بـە ڕەشەباو لافاو وبوومەلەرزە وێران دەبن.

هەموو ڕۆژێ دەیان پەرلەمان و حکومەت و هەزاران شوراو ئەنجوومـەنی ئیـداری و شارەوانی دادەنیشـن،

باس لە خۆیان دەکەن و دەستوور و بنەمای کۆمەڵایەتی بارودۆخ دادەڕێژن، چەندان کارگە و دامەزراوەی جۆربەجۆر دەکەنەوە یان دادەخەن ...

قات وقڕی و نەهامەتی ئابووری و کۆمەڵایەتی،خۆپشاندان و مانگرتن و شۆڕش و چەندین شەڕی لێ دەبێتەوە. تۆژینەوە زانستییەکان دەبنە هۆی دۆزینەوەی چەندان دەرمانی تازەو داهێنانی شێوازی تازەی هونەری...

لەنێو ئەم هەموو ڕووداوانەدا تەنها کەمێکی بۆ بڕە خەڵکێکی کەم وەکو خانەوادە و دۆستان و دراوسێکان کەراستەو خۆلە ڕووداوەکان ئاگادارن شایانی سەرنجە.ئەم جۆرە ڕووداوانە رایگشتی ناجوڵێنن و بلاوکردنەوەشی گەلەك پێویست نییە.

هەر بۆیە لەمەودایەکی فراوانی جوگرافی، لە زەین و هۆشی خەڵکێکی زۆردا نامێنێتەوە.

هەندێ ڕووداوی تر بەپێچەوانە،دەبنە هۆی گۆڕینی ژیانی ناوچەیەك، ولاتێك و هەتا هەموو جیهانیش ، چونکە بەشێوەیەکی راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ پەیوەندیان بە کۆمەڵێکی زۆر لەخەڵك هەیە یان بەهۆی ئەوەی پێوەندی بە کەسێکی

نائاسایی‌یەوە هەیە ، ڕاستەوخۆ زانینی لەسەر داوای گشتی و هەمووانە.

هەندێك لەو ڕووداونە وەکو ، جەنگ و تەقینەوەو گڕگرتن ، لافاوو بوومەلەرزەکان بزاڤێکی ماددیان هەیە و هەندێکی دیکەیان وەکو ڕاگەیێنراوە سیاسی‌یەکان ،گفتوگۆی پەرلەمان، ڕاگەیاندنی بیروڕای فەلسەفی شێوەیەکی مەعنەوییان هەیە. ئەم ڕووداوانە گەورە یان بچووك، شادی بەخشن یان خەمەنگێز ،خرۆشان یان ئاسایی بن، بەهەر حاڵ پێویستە بە خەڵکێکی زۆر ڕابگەیەندرێ وبیزانن.

ئەو خەڵکانەی کە هەموو ڕۆژێ بەپەرۆشەوە چاوەڕوانی خوێندنەوەو ڕۆژنامەوبیستنی رادیۆ و بینینی تەلەفزیۆنن تا هەواڵی تازەیان دەست بکەوێو ژیانی خۆیان بە گوێرەی ئەوەرێك بخەن و بەسەر تەنگوچەڵە کۆمەڵایەتیەکانی خۆیاندازاڵ بن.

بۆ بەدەست هێنانی هەواڵی تازە بۆ ملیۆنەها لەخوێنەرو گوێگر و بینەران کە بەپەرۆشەوە چاوەڕوانی ڕووداو و پێشهاتی تازەی دەوروبەرن، بەهەموودەمێ شەووڕۆژ دەیان و سەدان و هەزاران

کـەس لــە هــەواڵنێرانی رۆژنامــەکان و رادیــۆ و تەلەفزیۆنەکان لە گۆشەوکەنارەکانی جیهان زۆر بە ووردی خۆیــان لــە بۆســە نــاوە تــا بــێ پچــڕان جەرەیانی رووداوەکان بنووسن یان وێنەی بگرن یان بە فلیم تۆماری بکەن و دەسبەجێ لە ڕێگەی کەناڵەکانی راگەیاندنەوەبڵاوی بکەنەوە.

کـــەوا بـــێ بەدواداگـــەڕانی رووداوەکـــان و ئامادەکردنی هەواڵەکان بۆ زۆرینەی خەڵك ئەرکی سەرەکی هەواڵنێرانی رۆژنامەکانە..

پێویسـتە ئـەوە لەبــەرچاو بگـیرێ کـە بـەداوا داگـەڕانی هـەواڵ قۆنـاغی یەکـەمی کارەکـە پێـك دێنــێو پاشــان دەبــێ راپۆرتــی رووداوەکــان بـەگوێرەی دوور و نزیکـی بـە تـەکنیکی هونـەری پێوەندی کردن وەکو تەلەفۆن و تەلەگراف و رادیۆ دەگەیەنرێتـــە ســـەنتەرەکانی کۆکردنـــەوە و بڵاوکردنەوەی هەواڵ(ئاژانسەکان).

کۆکردنــەوەو پەخشــی هەواڵــەکان دەتوانــرێ راستەوخۆلە رێگـەی رۆژنامـەکان یـان پـەیامنێرانی رادیـۆو تەلەفزیۆنـەکان یـان ناڕاستەوخۆ لـە ڕێگـەی هەواڵنێرە میللی و نێونەتەوەیی‌یەکانەوە وەربگیرێ.

ئەو ریپۆرتاژانەی کەلایەن هەواڵنێرە تایبەتیەکانی رۆژنامەکان، راستەوخۆ لە ناوەوە یان دەرەوەی وڵات دەگاتە کەناڵەکانی ڕاگەیاندن لەدەستەی نووسەران و بنکەکانی هەواڵنووسیی و بڵاوکردنەوەی هەواڵی خوێنراو و بیستراو و بینراو لیێ دەکۆڵرێتەوە پاشان تیایاندا هەڵدەبژێردرێن و بەشێوەی چاپ یان بە پەیامی رادیۆیی‌و فلیمی تەلەفزیۆنی و سینەمایی دەکەوێتە بەر دەستی خوێنەران و بیسەران و بینەران. ئەو هەواڵانەی لەلایەن هەواڵنێرانی ریپۆرتاژەکانەوە ئامادە دەکرێن ، دوای ئەوەی دەگەنەبنکەی ئاژانس لێیان دەکۆڵرێتەوەو رێك دەخرێن و پاشان بەپێی گرنگیان و بەپێی ناوچەی جوگرافیایی و پێداویستی هەواڵ، بۆ زۆربەی بەشداربووان ، کە رۆژنامەو رادیۆو تەلەفزیۆنەکانن تەلەفۆن دەکرێت تا ئەوەی کە پێویستیانە هەڵی بژێرن و بڵاوی بکەنەوە.

بیێ گومان کەناڵە تازەکانی راگەیاندن لە کۆمەڵە گەورە هاوچەرخەکاندا بە پێودانگە جیهانی، ناوچەیی وڵات و شارییەکان – بەهۆی

نەبوونی پێوەندی راستەوخۆ لە نێوان ئەندامانی کۆمەڵانی خەڵك، تاکە هۆکاری گەیاندنی مرۆڤایەتین و دەنگ و زمانی کۆمەڵ دەردەبڕن و بۆیە لە کاتێکدا کە دابخرێن یان کاری خۆیان بە چاکی ئەنجام نەدەن و ئەرك و لێپرسراویەتی خۆیان نەزانن و چاوەدێری نەکەن، دژواریەکی زۆر دێتە رێی پێشکەوتن و کامڵ بوونی مرۆڤ.

هەر بۆیە خزمەت کردنی لە کەناڵەکانی راگەیاندن و ئەنجام دانی ئەرکی هەواڵ لە رۆژنامەو رادیۆ و تەلەفزیۆنەکان و چ لە دەزگاکانی تری راگەیاندنی وەکو نووسینگەو دەزگا چاپەمەنی و پێوەندی گشتییەکاندا پایەو پەیامێکی گەورەی کۆمەڵایەتیە.

<u>لە ئەنجامی ئەو ئەرکە مەزنەدا، خۆ ئامادەکردنی پێشوو، پەروەردەکردنی پیشەیی و لێ پرسراویەتی کۆمەڵایەتی زۆر پێویستن و لەم رووەوە زەوق و ئامادەباشی، فێربوونی زانستەکانی راگەیاندن و هەست کردن بە لێ پرسراویەتی گرنگییەکی تایبەتیان هەیە :</u>

1-زەوق و ئامادەباشی کەس :

پسـپۆڕانی زانسـتەکان راگـەیاندن و کارناسـانی فێربوونی بەشە جیاوازەکانی چاپەمەنی زۆربەیان لـەو باوەڕەدان کە هەبوونی زەوق و ئامـادەیی نووسـین و بێژەری هەروەکو زەوق و ئامـادەیی مۆسـیقی لـە بـۆ سەرکەوتن لە کارەکـانی راگـەیاندن پێویسـتە و ئـەو کەسانەی بەهرەیـەکی خۆڕسـکیان تێـدا نـەبێت لـەم رووەوە نـاتوانن گەشـە بـە توانـا و بـەهرەی خۆیـان بدەن. بۆیە کۆلێژ و دامەزراوە بەرزەکانی زانستەکانی راگەیاندن لەکاتی هەڵبژاردنی داواکارانی ئەم کـارو پیشانە ئامـادەیی توانایـان لەبـەر چـاو دەگـرن، لـە پـەروەردەکردن و پێگـەیاندنی رۆژنامەنووسـان و کارمەندانی راگەیاندن سـەرکەوتنی زیـاتر بەدەسـت دێنن، چونکـە ئـەو کەسـانە بـۆ نووسـین ئامـادەیی پێشـوویان هـەبێت، سـادەو ڕەوان دەنووسـن و لەهەڵبژاردنی وشە رستە سازیدا گیرو گرفتیان نـابێت. بەچاکی دەتوانن هـەواڵ ئامادە و رێـك خـەن و لـە چۆنیەتی رێگاکانی دەربڕینی هەواڵ بـە باشـی سـەر

دەردەکەن. هەر لەبەرهەندێشە ئەو کەسانەی شارەزا و پسپۆرن ووردبـــین و چوسـت و چـالاکن. لەوەدەست هێنان و بەدواداگەڕانی ڕێپۆرتاژ و گوتـار یـان وێنـە و فیلم دا بەدەست و برد و سەرکەوتوون.

زۆر لەوانـەی کـە بـــەچاکی لــەکارو و پیشـەی ڕۆژنامەوانی تیٚگەیشتوون وا دەزانن ئەگەر هەر کاتیٚ لەکار و پیشەیەکدا سەرنەکەون دەتوانن ببنە ڕۆژنامـە نـووس و لیٚپرســراویەتی یـەکیٚ لــە دەزگاکـــانی ڕاگـەیاندن بەدەسـتەوە بگـرن. ئـەو جـۆرە کەســانە ئاگایان لەوە نی‌یە کە چاپەمـەنی و ڕۆژنامـەوانی لـە پێوەندی کۆمەلایەتی وهونەری نویٚدا ئیــدی جێگــەی بیٚکـارو و سـەرگەردان و ئەدیبـە ســـەرنەکەوتووو و شاعیرە بیٚبەهرەکان نی‌یە و بەهیچ شێوەیەك ناتوانن هەر کەسەی بە ئارەزووی خۆی چ کارێکی پیٚ بەرێوە دەچێت وسەر لە هیچ دەرناکەن جێگەی خۆیـــان لـەو بوارەدا بکەنەوە بۆ ئەنجامدانی خزمەتی ڕۆژنامەوانی دەبیٚ ئامــادەیی و پێوەنـدی بـە بابەتەکـەوە تیـابیٚ، پەروەردەی پیشەکە بیٚ و خاوەن ئەزموون بێت.

2- فێربوونی و پسپۆڕی:

دوا بـــەدوای گۆڕانـــی مـــەزنی زانســـت و هونەرەکانی راگەیاندن و لە ئەنجامی فراوان بوونی رۆژانـــەی رۆژنامـــەوانی خوێندنـــەوە و بیســـتن و بینین، ئێستا پیشەی رۆژنامەنووسی و راگەیاندن گرنگیـــیەکی بێســـنووری پـــەیداکردووە. بەشێوەیەك کە سەدان هەزار کەس لەسەرانسەری جیهاندا خەریکی ئەم پیشـەیەن. جا لەبـەر ئـەوە کـارکردن لـەم بـوارەدا پێویسـتی بـە بڕوانامـەی پسپۆڕی لە خوێندنگا و دەزگا بەرزەکاندا هەیە.

رۆژنامەنووسیی سـەدەی بیسـتەم بـە بـەراورد لەگەڵ رابردوو بەتـەواوی گۆڕاوە. رۆژنامەنووسـی لـە دوو سـەدەی رابـردوودا سـەرەتا بـە هـۆی نووسـەرو خـاوەن سـەلیقە ئەدەبیەکانـەوە هاتـە کایەوە و ئێستایش لە هەندێ وڵاتی دواکەوتوودا رۆژنامەنووسـان هـەمان نووسـەرانی ئـەدەبین. بێگومان کارکردن لە پیشەی رۆژنامەنووسیی بەو شێوەی کە پێشتر ئاماژەمان بۆکرد توانا و بەهرەی نووسین پێویستە، بەڵام نابێ ئەوە لەبیر بچێت، کە

زەوق و بەهرە بە تەنیا بەس نی یە و ئەو کەسانەی بیانـەوێ لـە بـواری ڕۆژنامەنووسـیندا کاربکـەن هـەروەکو هـەموو پیشـە کۆمەڵایەتیـەکانی دی و تەنانـەت زیـاتریش پێویسـیان بـە فـێربوون و پەروەردەی کەسیی هەیە.

گۆڕانکـاری هونـەری خـێرای ڕۆژنامەنووسـیی گرنگـی کۆمەلایـەتی پیشـەکانی ڕاگـەیاندن، زیـادبوونی بۆچوونـی خوێنـەرانی و بیسـەران و بینـەران هـەموو ئەمانـە پشـتگیری لـە پێویسـتی فێربوونی پیشـەی ڕۆژنامەنووسـینی و کاروبـاری چاپەمەنی دەکەن بە تایبەتی ئەم بابەتە لە وڵاتانی تازە پێگەیشتوو گرنگی یـەکی زۆرتـری هەیـە. لـە وڵاتـانی تازەپێگەیشـتوو، لەگـەڵ فـراوان بوونـی بەرنامەکانی لە ناوبردنی نەخوێندەواری، ژمارەی خوێنەرانی ڕۆژنامە ڕۆژ بە ڕۆژ لە زیاد بووندایە و بـۆ وەڵامدانـەوەی بۆچـوون و پێداویسـتی یەکانی خوێنـەران لـە ژیـانی کۆمەلایـەتیدا دەخـوازێ پێوەنـدی مەعنـەوی و بەرزکردنـەوەی ئاسـتی هۆشیاری گشتی کۆششـی زیـاتری بـۆ بکرێـت و ڕۆژنامە دەورێکی کاریگەر تر بگێڕێ.

دەبـــێ ئـــەوە لەبـــەر چـــاو بگـــیرێ کـــە ڕۆژنامەنووسان و کارمـەندانی گشـت کەناڵـەکانی تـری ڕاگـەیاندن جا چ ئەوانـەی لـە ڕۆژنامـەکاندا کاردەکـەن و چ ئەوانـەی لـە ڕادیـۆ و تەلـەفزیۆن و سـینەمای هـــەواڵدا کاردەکـــەن، لـــە کۆمەڵـــە هاوچەرخـەکاندا چـەندین ئـەرکی قورسـیان لـە ئەستۆدایە ڕۆژنامە نـووس بـۆ وەدەسـت هێنـانی هەواڵ و زانیاری گشتی دەبێ هەوڵ بدات خەڵکی لە پێشکەوتن و گۆڕانی نەتەوەیی و نێوان ولاتاندا ئاگـادار بکاتـەوە و بـۆ بـەرەو پێشـەوە بردنـی ئـابووری و کۆمەلایـەتی گیـانی هاوکارییـان تێـدا بوروژێنێ، بەم شێوەیە دەتوانێ ئەرکی ڕێنوێنی و ڕابەرایەتی کۆمەڵایەتیش بە چاکی بنوێنێ.

کەوابێ ڕۆژنامەنووسان و گشت کارمەندەکانی تـری کاروبـاری ڕاگـەیاندن بـەر لـەوەی پیشـە کۆمەلایەتیەکان لە ئەستۆ بگرن دەبـێ ڕاهێنـان و مەشق ببینن تاوەکو بتوانن خۆیان بۆ ئیش و کاری پـڕ لـە لێپرسـراویەتی ئامادەبکـەن. دامـەزراندنی خوێندنگـە و دەمـەزراوی بـەرزی چاپەمـەنی و ڕاگـەیاندن و گەشـەکردنیان لـە هـەموو ولاتـانی

جیهاندا نیشانەی لای کردنەوەیەکی تایبەتی یە لەم ئەرك و لەم پیشەیە.

3- لێپرسراویەتی کۆمەڵایەتی:

لێپرسـراویەتی رۆژنامەنووسـان و پسـپۆڕانی رۆژنامـەوانی بەهۆی زیادبوونی تیراژی رۆژنامـە و گۆڤارەکـان و فـراوان بوونـی بـواری رادیـۆ تەلەفزیۆن و سـینەما زۆر قـورس بـووە. ئێسـتاکێ بەهەموو دەم شەو و رۆژ سەدان هـەزار و ملیۆنـەها خوێنـەر و بیسـەر و بینـەرانی رۆژنامـە و رادیـۆ و تەلەفزیۆنـەکان لەرێگەی کەناڵـەکانی راگـەیاندن و هـەواڵدا لـە تەماسـدان بـۆ سـوود بینـین لـەو هەوالانەی کە بەدەستیان گەیشتووە.

کەواتـە ئەگـەر پـەیامنێران، نووسـەران و ئامادەکارانی بەرنامەکانی رادیۆ و تەلەفزیۆن نەتوانن ئـەرکی پیشـەیی خۆیـان ئـەنجام بـدەن و هـەواڵی راسـت و دروسـت نەخەنـە بـەر دەسـت خـەڵکی و دڵنیایی وبڕوایی خەڵکی لە دەست دەدەن.

دەبێ ئەوە بزانرێ کە خزمەتگوزاری ڕاگەیاندنی پـەیوەندی بـە ئیمتیـازاتی گرنگـی مەعنـەوی و

جۆرەها دژواریەوە هەیەو هاوتەریبەو لێپرسراویەتیەکی کۆمەلایەتی ترسناکی لێدەکەوێتەوە هەر بۆیە ئەو کەسانەی لە رۆژنامەنووسی و گشت پیشەکانی دی راگەیاندن هەنگاودەنێن دەبێ پێش ئەوە سەرنجی ئیمتیازاتو دەرماڵە بدەن بیر لە چالاکی کۆمەلایەتی و خزمەت کردن بکەنەوە. کارمەندانی دەزگاکانی چاپەمەنی و ڕاگەیاندن لە هەموو خاوەن پیشەکان خزمەتکارترن و ئامانجی ئەو کەسەی ئەو پیشەیە هەڵدەبژێرێ و ئەو لێپرسراویەتە قبوڵ دەکات لە پێشکەوتنی ژیان و زامن کردنی دادو یەکسانی لە نێو کۆمەڵدا کۆمەکی دەکات. گرنگی مەزنیرۆژنامەنووسی تازە دەست پێکەر لەوەوە سەرچاوە دەگرێت، کەهەوالنێر و نووسەرێك لەسەرتاپای ژیانی و لە هەموو قۆناغەکانی کارکردندا پشت بە زانیاری دروست و ئەو شتانەی بیستێ کە بەچاوی خۆی بیبینێ و بەرژەوەندی گشتی و بەرپرسیاری کۆمەلایەتی ببەستێ، هەر بۆیە هیچ پیشەیەك لەئاشکراکردنی ڕاستیدا ناتوانێ ڕووبەڕووی بێتەوە.

ئەرکی کۆمەلایەتی هونەرەکانی راگەیاندن وا دەخوازیٚ کە هەواڵ و وتارەکانی بە شێوەیەکی گشتی رووداو و بەبەسەر هاتەکانی ژیانی کۆمەلایەتی هەر وەکو کە هەن دەربڕن بۆ ئەوەی راستی بۆ هەموولایەك بەیان بکات و جێگەی گومان نییە کە تەنیا بە گوتنی حەقیقەت دەتوانریٚ دادی کۆمەلایەتی زامن بکریٚت.

ئاسایی‌یە، کە حەقیقەت گوتن پێداویستی ئازادی‌یە و هەر وەکو چۆن داد بەبیٚ هۆشیاری لەحەقیقەتی عەمەلی نابیٚ گەیشتن بە حەقیقەتیش بەبیٚ ئازادی بەدی نایەت لەبەر ئەو گرنگیدانە بەدادو حەقیقەت و ئازادییەیە رۆژنامەنووس و کارمەندانی راگەیاندنی گشتی قەدریان لیٚدەگیریٚو پێشکەیشیان بەسەر هەموو پیشەکانی دیکەدا فەزلٚ دەکریٚت، بۆ وەدەست هێنانی ئەو شایستەیی و قەدرزانینە سەرەتا دەبیٚ ئەرکەکانی پیشەکە تیٚبگەیی و پاشان بۆ قبولٚ کردنی بەر پرسیاری یە کۆمەلاٚیەتیەکانی هەنگاو هەلٚێنیتەوە.

جیهانی سێیەم و گەڕان بەدوای ڕۆژنامەوانی ئازاد دا

پرۆفیسۆر د. کاظم موعتەمید نژاد

د. كاظم معتمد نژاد، روزنامەنگاری،

ص 498 –518 .

جیهانی سێیەم و گەڕان بە دوای..

گەڕان بۆ وەدەست هێنانی ڕۆژنامەوانی لەجیهانی سێیەمدا، کە لەبەرامبەر پێداویستی و ویستی وڵاتانی ئاسیایی و ئەفریقیایی و ئەمریکای لاتین و خەسڵەتە تایبەتییەکانی خەباتی ئەوان بۆ وەدەست هێنانی سەربەخۆیی نەتەوەیی و گەشەکردن و پێشکەوتنی ئابووری و کۆمەڵایەتی ئەواندا هاوسەنگ بێ، هەروەکو هەموو زەمینەکانی هەوڵی سەربەخۆیی و پێشکەوتنیان، رووبەڕووی کۆسپ و تەگەرەکانی جیاواز بوونەتەوە. لەم رەوتەدا، گەراییشە تەقلیدییە گەشبینەکانی خۆی ، بەپێڕەوی نموونەو مۆدو مەرجەکانی رۆژنامەوانیەکی کلاسیکی رۆژئاوایی، دەگەڵ گەراییشە رادیکاڵ و ئۆپۆزۆسیۆنەکاندا ، بۆ وەدەست هێنانی رۆژنامەوانیەکی ئازادو پێشکەوتوو، رووبەڕووی یەك دەبنەوە بۆ ئاشنابوون و ناسینی ئەو کۆسپ و تەگەرانەی لەزەمینەی رۆژئامەوانبی نوێی جیهانی سێیەمدا، لەبەرپێیدا چۆنیەتی فۆرمی (رۆژنامەوانی بۆگەشەپێدانی) و پاشان تایبەتمەندییەکانی پێوەند بەڕۆژنامەوانی ئازادی

بەخش یان (رۆژنامەوانی لەخزمەتی پەرەسەندنی دای). لێی دەکۆڵێتەوەو دوایی بەسەرنجدان لەڕوانینە گشتییەکانی رۆژنامەوانی ئازادی جیهانی سێیەم، خەسڵەت و پێوانەکانی هەواڵ لەم تەرزە رۆژنامەوانیە و تایبەتمەندیەکانی هەواڵی پەرەسەندن و هەروا خاسیەتەکانی هەڵبژاردن و خستنەرووی هەواڵ لەولاتانی تازەپێگەیشتوو و دژواری و کێشەکانی ئەم زەمینە و روانینی ئایندەییان، دەخرێتە بەرباس.

ئەلف: شێوە تازەکانی رۆژنامەوانی لە جیهانی سێیەمدا:

لە قۆناغی دوای جەنگی دووەمی جیهانیدا، دوا بەدوای گرنگی پەیداکردنی مەسەلەی پەیوەست بەراگەیاندن و رۆژنامەوانی لەباری ناوخۆی (ولاتانی تازە پێگەیشتوو) دا و لەباری رۆژنامەوانیی لەباری جیهانی (پێوەندی نێودەوڵەتی)، فێربوون و پەروەدەی رۆژنامەنەوانان و هەروەها سەرجەم شێوەکانی پیشەی رۆژنامەوانیی، سەرنجی راکێشان و سەرجەم شێوەکانی پیشەی رۆژنامەوانی،

سەرنجی ڕاکێشان و وردە وردە وڵاتانی جیهانی سێیەم، زیاتر وریا بوونەوەو پێویستی سەربەخۆیی فەرهەنگی خۆیان لەپێناو وەدەست هێنانی شێوە تازەکانی ڕۆژنامەوانیی تایبەت بەخۆیان، کەوتنە هەواڵ و کۆششەوە.

هەوەڵین هەوڵی ڕۆژنامەوانی و بواری ڕاگەیاندن لە (وڵاتانی تازە پێگەیشتوو) دا لەم ڕووەوە، لەتیۆری و نموونە هەڵخەڵەتێنەرەکانی ڕۆژئاواوە سەرچاوەی گرت ، کۆششی تازەترو بنچینەییتری پەیوەند بەم زەمینەوە، لەسەرەتای دە ساڵی ڕابردوودا، لەپاڵ ڕەخنەو دژایەتی جیهانی سێیەم لەڕووی ڕاگەیاندنی جیهانی و یەکسان نەبوونی ڕاگەیاندنی نێو دەوڵەتیەوە درێژەی هەبوو.

1- ڕۆژنامەوانی بۆگەشەکردن

زۆربەی وڵاتانی جیهانی سێیەم پاش سەرکەوتنی بزووتنەوە ی ڕزگاریخوازی و لەبەرگرتنی سیاسەتی دژ بەئیستعمار لەقۆناغی دوای جەنگی دووەمی جیهانیدا ، لەمەیدانی

ژیانی نێو دەوڵەتیدا وەدەرکەوتن و لەزەمینەوەی ڕاگەیاندنی گشتیشدا هەروەکو دیارە و دەزگا تازەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگ، بەپەیڕەوکردنی تیۆری و نموونەکانی ڕۆژئاوایی گەشەکردنی نەتەوەیی، کەوتنە وەرگرتن و لاسایی کردنەوە.

بەشێوەیەك، کە وڵاتانی ناوبراو، هاتنەکایەی ئەو دەزگا نوێیانەی ڕاگەیاندن و بەتایبەتی ڕادیۆو تەلەفزیۆن و هەواڵنامە نەتەوەییەکانیش وەکو سروودی نەتەوەیی، لە ڕوخسارەکانی سەربەخۆیی سیاسی ناساندو (بەرهەمی خستنەڕوو)ی ئەو شتانەشیان خستەبەر باری سەرنجەوە. لەجەرەیانی ئەو وەرگرتنەدا، وڵاتانی جیهانی سێیەمدا ، کەزیاتر لەژێر کاریگەری سیاسەتی ئیستعماری پێشووی ڕۆژئاوایی و درۆ دەلەسەکانی ئیستعماری نوێدا، ڕێگەی گەشەی سەرمایەداری پەیوەندیدارەوە هەنگاویان هەڵیناوە، لەبەرکارهێنانی ڕاگەیاندنی گشتی و شێوازی بەڕێوەبردنیشدا دیسانەوە بەبێ گوێدانە هەل و مەرجی مێژوویی و ناسنامەی فەرهەنگی

خۆیان، ئەزموونی وڵاتانی ڕۆژئاواییان درێژەپێداو لــە قوتابخانــەو کۆلێژەکــانی ڕۆژنامەنــەوانیی و ڕاگەیاندنی تازە دامەزراوی خۆیاندا، کە بەزۆری بەیارمــەتی ڕاســتەوخۆو ناڕاســتەوخۆی وڵاتــانی ئــەوروپایی و وڵاتــە یــەکگرتووەکانی ئــەمریکاوە هاتبووەکایــەوە، هــەروا لاســایی بەرنامــەکانی پــــەروەردە و فــــێرکردن و خاســــیەتەکانی ڕۆژنامەنــەوانیی بــاوی ڕۆژئاواییــان کــردەوە. لــە دەیــــەکانی 1960دا، لـــــەکاتێکدا کەپســــپۆڕان و لێکۆڵــەرانی ڕاگــەیاندنی گشــتی ئــەمریکایی، بــە پاڵپشــتی تیــۆر و بەرنامــەکانی ڕۆژئــاوایی کــامڵ بــوون و گەشــەکردن دا ، بەرنامــەی گەشــەکردن و بــەرەو پێشــەوە بردنــی کەناڵــەکانی ڕاگــەیاندنیان بەرهەمهێن دەکرد و لە لایەنی چاکی ڕۆژنامەوانیی و ڕادیــۆ و تەلــەفزیۆن و ســینەما لــە پێشــکەوتنی جیــهانی ســێیەم بــەرگریان دەکــرد ، هــەندێ لــە ڕۆژنامەوان و کارناسەکانی ڕاگەیاندن لە (وڵاتانی تــازە پێگەیشــتوو)ی ئاســاییش، بــە لاســــایی کردنـــەوەی خەیاڵـــە گەشـــبینانەکانی ئـــەوان،

جـەختیان لەسـەر پێداویسـتی گرنگـی دان بـە (ڕۆژنامەوانیی بۆ پەرەئەستاندن)[1] دەکردەوە .

(بنکەی ڕۆژنامـەوانی ئاسیا)[2] ، کە لـەئوتی 1967 دا ، بـە هاوکـاری ژمارەیـەك لـە بەڕێوەبـەرانی ڕۆژنامـەکان و ڕۆژنامـەوانیی وڵاتـانی باشـوور و باشـووری ڕۆژهـەڵاتی ئاسـیا و کۆمـەکی دارایـی (بنکـەی فـۆرد)[3]. ئـەمریکا بـە ئامـانجی پەروەردەکردنی (ڕۆژنامـەوانان لـە خزمـەتکردنی گەشەکردندا) ، لە (مانێلا) ی پایتـەختی فلیپین دامەزرا ، ئەم هەنگاوە ، بە دەستپێکی ئەم جۆرە ڕۆژنامەوانییـە لـە وڵاتـانی جیـهانی سـێیەم دەژمێردرێت [4] .

ئـەم دەزگایـە ، هـەر لـە سـەرەتای چالاکییـەکانی خـۆی دا ، بـۆ ڕێکخسـتنی خـولی تایبـەتی فـێرکردنی (ڕۆژنامـەوانیی بـۆ پـەرە سەندن) کەوتە هەوڵ و تەقەلا و بەیارمەتی هەندێ لـە قوتابخانـە و دەزگـا باڵاکـانی ڕۆژنامـەوانی وڵاتـانی ئاسـیایی ، وەکـو (ئینسـتیتۆی ڕۆژنامـەوانی هینـد)[5] ،(بنکـەی ڕۆژنامـەوانی ئیندۆنیزیـا)[6] ،(ئینسـتیتۆی ڕۆژنامـەوانی

مالیزیا)[7] ، چەندین بەرنامەی تایبەتی بۆ ناسینی مەسەلەکانی تایبەت بەگەشەسەندنی ئابووری و پێشخستنی کۆمەڵایەتی و شێوە تازەکانی پەیامنێری و راپۆرت و نووسی چالاکی و هەنگاوەکانی پەرە ئەستاندن ، بە ئەنجام گەیاند .

سەرباری بەرنامە تایبەتیەکانی فێرکردن (بنکەی رۆژنامەوانی ئاسیا) لە ماوەی نێوان ساڵانی 1947 – 1977 نزیکەی – 50 – سیمینارو بەرنامەکاری پراکتیکی و کاری فێرکاری لە وڵاتانی جۆربەجۆری ئاسیایی بۆ رۆژنامەوانی ئەم ناوچەیە بەجێ گەیاندووە .

بڵاوکردنەوەی پەخشنامەی هەفتەیی (داتاکانی ئاسیا Asia Data) ، لە بواری لێکۆڵینەوەکانی پەیوەند بە پەرەستاندنی کۆمەڵایەتی و ئابووری سیاسی وڵاتانی ئاسیایی و هەروەها بڵاوکراوەکانی بواری راگەیاندن و ئامارو ژمارەی جۆراوجۆر لە بارەی ئەم وڵاتانەوە دیسان لە میانەی چالاکییەکانی دیکەی ئەم بنکەیەوە بووە ، یەکێ لە هەنگاوە گرنگەکانی بنکەی رۆژنامەوانیی ئاسیا ، لە بواری راگەیاندن و

(ڕۆژنامـەوانیی بـۆ پەرەسـەندن)دا ، دامـەزراندنی ئاژانســـێکی تایبـــەتی ڕاپۆرتـــە هەواڵـــە بەناونیشانی(دیبت نیوز)[9] ، ئەم ئاژانسە ، کە لە ساڵی (1969)ەوە کەوتۆتە کاروچالاکی ، ڕاپۆرتـە هەواڵی تایبـەتی ، لـە بـارەی مەسـەلە ئـابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتی و فێرکردن و لەش ساغی و دانیشتوانی ولاتانی تازە پێگەیشتووی باشوور و باشـووری ڕۆژهـەڵاتی ئاسـیا و ڕۆژهـەڵاتی دوور ئامـادە دەکـات و دەخاتـە بەردەسـتی کەناڵـە گشـتییەکانی ئـەم ولاتانـە . لـە سـاڵی 1977 دا ، ڕاپۆرتەکانی ئەم ئاژانسە بە (دە) چاپی جیاواز و بەچەندین زمانی جوایەز ، بە تیراژی نزیك لە چوار ملیـۆن دانـە ، لـە دوازدە ولاتـی ئاسـیایی دابـەش کرابوو [10] .

داهێنـانی(بنکـەی ڕۆژنامـەوانیی ئاسـیا) لـە ڕواج پێدانی(ڕۆژنامەوانی بۆ پـەرە سـەندن) ، لـە کردەوەدا ، هەروەکو وەرگرتنی سەرجەم تیۆری و بابەتەکانی دیکەی ڕۆژئاوایی لە مەڕ گەشەکردن و پەرەســەندنی ولاتـــانی جیـــهانی ســـێیەم ، سـەرکەوتنی وەدەست نـەهێنا ، چونکـە بـەهۆی

وەرگرتـن لـە گۆڕانکاریـە بنجـی و بنیادیـەکان لـە وڵاتـانی ئاسـیایی و خۆپـارێزی ڕژێمـە بـاڵا دەستەکانی سەربە ڕۆژئاوا لە زۆربەی ئەو وڵاتانە، ڕۆژنامـەوانی نـاوبراویش هـەروەکو بەرنامـە و سیاسـەتە تەقلیدییـەکانی پـەرە ئەسـتاندن ، جۆڵانەوەیەکی پرۆپاگەندە و نمایشی پەیدا کرد و بەشـێوەی(ڕۆژنامـەوانانیی ڕێنوێنـی)[11] ، لـە خزمەتی سەرکردەکانی دەوڵەت ، گۆڕا . گرنگترین ئـەرکی ئـەم جـۆرە ڕۆژنامەوانییـە ، سـەرنجدانی پێویستییەکانی پەرە سەندن و پشتیوانی کردن لە سیاسەتەکانی حکومـەت و خـۆ بـەدوور گرتـن لـە ڕەخنەی سیاسی بـە شـێوەیەکی گشـتی و پشـت بەسـتن بـە بڵاوکردنـەوەی هـەواڵی چالاکیـە چاکەکانی دەوڵـەت و سـەرنج ڕاکێشـانی بـەرگری گشتی لە لایەنی پێشکەوتنی بەرنامەکانی (پەرە ئەستاندنی نەتەوەیی) یە[12] .

چـەند سـاڵ دوای دامـەزراندنی(بنکـەی ڕۆژنامەوانی ئاسیا) بەهۆی سوود لێ وەرنـەگرتنی ڕژێمـە دیکاتۆریـەکان لـە گاریگـەری بـەرچاوی (ڕۆژنامەوانی بۆ پەرە سەندن) ، بەکارهێنانی ئەم

زاراوەیەش بووە مایەی ڕەخنە لێ گرتن . بەجۆرێك کە لە ولاتی(فیلیپین) کە بە لانکەی ئەم جۆرە ڕۆژنامەوانییە دەژمێردر یێت ، لە جیاتی ئەم زاراوەیە ، زاراوەیەکی دیکەیان بۆ بەکارهێنا. شایەنی وەبیرهێنانەوەیە ، کە لە ساڵی 1973 دا ، لە زانکوی فلیپین لە بەشی(ڕاگەیاندن بۆ پەرە سەندن [13] ، دامەزراو ئەم بەشە ڕوانینێکی تازە بوو بۆ (ڕۆژنامەوانی بۆ پەرە سەندن) و لەجیاتی ئەو چەمکە (ڕاگەیاندن بۆ پشتیوانی پەرە سەندن)[14] ، بەکار هات ، کە تیایدا کەناڵەکانی ڕاگەیاندنی گشتی ، بەتەنیا وەکو ئامرازەکانی پەرە سەندن دەناسرێت .

خاتوو(نوراکڤ ئیرال) بەیەکەمین بەڕێوەبەری ئەو بەشە دامەزرا ، ئەو دەمە لە بابەت ڕێنوێنی ئامانجی بەرنامەکانی فێرکردنی ئەو بەشە ، وەکو ((بەرەو پێشەوە بردنی سیاسەتە ئابووریەکان ڕزگارکردنی خەڵکی لە هەژاری ، مسۆگەرکردنی یەکسانی کۆمەلایەتی بە شێوەیەکی فراوانتر و بەکار هێنانی هەموو توانا لە بن نەهاتووەکانی مرۆڤ بۆ گەیشتن بەم ئامانجانە . قسەی دەکرد[15]،

بەڵام لە کردەوەدا خۆی دەگەڵ ئەو ڕژێمەدا گونجاند بوو ، ڕۆژنامەوانانی فیلیپپینی ، لە هەموو ڕەخنەگرتنێك لە حکومەتی (فردیناند مارکۆس) سەرۆك کۆماری باڵا دەستی ئەو کاتە بێ بەری بوون و کەناڵەکانی ڕاگەیاندنی گشتی پەرە ئەستاند خوازی ئەم وڵاتەیش هەر وەکو زۆربەی وڵاتانی سەر بە جیهانی سێیەم ، لە خزمەتی سیاسەتەکانی ڕژێمی دەستەڵاتداردا مانەوە .

بە هەر حاڵ ، بەکار هێنانی زاراوەی (ڕۆژنامەوانی بۆ پەرە سەندن)لە نێو نەچوو و لە زۆربەی وڵاتانی جیهانی سێیەمدا ، ئەم زاراوەیە ، بەبێ گوێدانە ڕەگ و ڕیشەی ڕۆژئاوایی دەستەڵات ئامێزی ئەو ، بۆ ناساندنی هەوڵی تازەی لێکۆڵەرو پسپۆڕانی ڕاگەیاندن لە پێناو بەدەست هێنانی ڕۆژنامەوانیەکی ئازاد بەکار هات .

2) ڕۆژنامەوانی لە خزمەتی پێشکەوتن دا :

لە سەرەتای دەیەی 1970 دا ، هاوکات لەگەڵ قووڵبوونەوەی خەباتی وڵاتانی پێشکەوتووی جیهانی سێیەم بۆ بەرەنگاری دەستەڵاتی فەرهەنگی و ڕاگەیاندن ، هەر وەکو چوون تیۆری و

نموونەکانی دەسـتەڵاتداری ڕۆژئـاوایی لـە بـارەی ڕۆڵـی کەناڵــەکانی ڕاگـەیاندنی گشـتی لـە پـەرە ســەندنی کۆمەڵایــەتی ، کەوتــە بــەر بــاس و لێکۆلینـەوە ، شێوەی ئاسیایی (ڕۆژنامەوانی بـۆ پـەرە سـەندن) ، کـە لەبابـەت بـەرەڤانی پێوەنـدی دەستەڵات و پەیوەست بوون پێـوە ، لە خزمـەتی ڕژیمـە دیکتاتۆریـەکان دا بوو ، هـەروا پشت گـوێ خـراو چـەندین هـەوڵی تـازە بـۆ هێنانـە کایـەی شــێوەی‌نوێی(ڕۆژنامــەوانیی ئــازاد)[16] ، یــان (ڕۆژنامـەوانی لــە خزمــەتی پێشــکەوتن) دا[17]، دەســتی پــێ کــرد، پێــش ئـەوەی کـە هەوڵــە ســەرەتاییەکان بــۆ هاتنــە کایــەی ئــەم جــۆرە ڕۆژنامەوانییــە ئــازادە لــە لایــەن پســپۆڕان و لێکۆلەرانی ڕاگەیاندنی گشتی جیهانی سێیەم لـە چوارچێــوەی هــەنگاو و چالاکییــەکانی تــازەی (یۆنسکۆ) و(جوولانـەوەی وڵاتـە بـێ لایەنـەکان) جێگـەی خۆی بگـرێ ، وەکو خـەونێك بۆ گەیشـتن بـەم ئامانجـە ، لــە قســەی هــەندێ لــە ڕابــەرە ڕزگــاریخوازە بەناوبانگــەکانی ئاســیایی و ئــەفریقاییدا بەئاشــکرا وای خــۆی دەنوانــد .

جەواهیر لال نەهرۆ ، سەرۆك وەزیرانی پێشووی هیندستان ، کە هەر خۆی لە بەرگریکەرە دەنگ دلێرەکانی ڕزگاریخوازەکان دەژمێردرێت ، لە زەمینەی ڕۆڵی ڕۆژنامەوانی لە وڵاتانی تازە سەربەخۆ دا، چەندین بۆچوونی دیاری لە مەڕ تیۆرە کلاسیکییەکانی ئازادیخوازی ڕۆژئاوایی دەربڕیوە . بەگوتەی نەهرۆ ، جۆری ئازادی و نەزەر لەم ڕووەوە ، جیاوازە لەگەڵ ئەو ئازادییە بێ سنوورەی ، کە لە وڵاتانی ئەوروپایی و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا هەیە . نەهرۆ لەو باوەڕەدا بوو ، کە ئازادی بێ سنووری دەزگاکانی ڕاگەیاندنی گشتی لەوانە بارودوخێکی نێو دەوڵەتی پڕ مەترسی بێنێتە گۆڕێ و هەر بۆیە دەبێ دەوڵەتان(بەتوانایەکی ئەوتۆ خۆیان چەکدار کەن ، کە بتوانن ڕووبەرووی زمانی پڕ مەترسی ڕۆژنامەوانیی ببنەوەو ئەو جەختی لەسەر ئەوە دەکرد ، کە(ئێمە ناتوانین بەناوی جۆرە ئازادییەکی خەیاڵ ئامێزەوە ، کە کوتایی بە هەموو ئازادییەکان دێنێ ، سەلامەتی هەموو میللەتان بخەینە مەترسییەوە)[18] .

(قــوام نکرۆمـــە) ، ڕابـــەری بزووتنـــەوەی ڕزگاریخوازی غینیاش لە میانەی ئەو قسانەی ، کە لـــە ســـاڵی 1963 دا ، لەبەرامبـــەر کۆمـــەڵێ لـــە ڕۆژنامـــەوانانیی ئـــەفریقیاییدا کردبـــووی ، گوتبووی: (ڕۆرژنامەوانیی ئـەفریقیایی شۆڕشـی ئێمە ، دەبـێ لـە خزمـەتی ئامانجـەکانی شۆڕشـی ئێمـــەدا بێـــت ، ڕۆژنامـــەوانیی تـــەنیا بـــۆ دەوڵەمـەندکردنی زەنگینـەکان و خـەریك کردنـی خوێنـەرەکانی نەهاتۆتـە کایـە . ئەمانـە بەشـێکی دانـەبڕاوی کۆمـەڵن و دەبـێ لەگـەڵ ئامانجـەکانی کۆمـەڵدا هاوشـان بـن . ڕۆژنامـەوانیی دەبـێ لـە سـەقامگیر کردنی ڕژێمێکـی سیاسـیی و ئـابووری پێشـکەوتووی ئـەفریقیاییدا ، کـــە مـــرۆڤ لـــە پێویسـتی و هـەژاری و ناعەدالـەتی کۆمەڵایـەتی ڕزگار دەکات ، هاوکاری بکات . ئەو شتانە دەبێ بگاتـە دەسـت هـەموو خـەلك ، فێریـان بکـەن و ڕێنۆێنیـان بکـەن و لـە ڕێگـەی یەکسـانی و چەسـپاندنی جیـهانی مـافی مـرۆڤ لـە هـەموو جێگایەك تێ بکۆشن .

لەم ڕووەوە ، ڕۆژنامە ڕاستەقینەی ئەفریقیایی، پەروەردەکارێکی گشتییە و گەورەترین چەکە کە دەبێ لە پێناو سەرکەوتن بەسەر ئیستعمار و ئیمپریالیزم و یارمەتی بۆ سەربەخۆیی و یەکێتی ئەفریقا بەکاربهێنرێت ...) [19] .

ڕۆژنامەوانی ئەفریقیایی بەشدار لە کۆبوونەوەی ناوبراودا ، لە بەیاننامەی کۆتایی کارەکانی خۆیاندا ، بۆچوونی ڕۆژئاوایی پەیوەند بە ناسیاسی بوونی ڕۆژنامە وەکو میراتێکی ئیستعماری ڕەت کردەووە و خۆیان وەکو فەرمانبەر لە قەڵەم دا تا وەکو بیرۆکەی ئەوەی ، کە دەبێ ڕۆژنامەوانیی سیاسی نەبێ ، بە ناوی ئەوەی ، کە ئەمە یەکێکە لە سیاسەتەکانی ئیمپریالیستی ، فەشەل پێ هێنا .

دووپات کردنەوەکانی(جۆلیۆس نیرێر) [20] ڕابەری ڕزگاریخوازی تانزانیالەسەر پێداویستی سوود وەرگرتن لە توانای ناوخۆ بۆ تازەکردنەوەی ئەم وڵاتەو کەلك وەرگرتن لە دەزگاکانی ڕاگەیاندنی گشتی و بەتایبەتی ڕادیۆ ، لە پێناو یەکێتی نەتەوەیی ، هاوبەشی هەمە لایەنە ، بۆ

پیـــادەکردنی بەرنامـــەکانی پـــەرە ئەســـتاندنی کۆمەڵایـەتی بە نموونەیەکی دیکەی بـەکارهێنانی ڕاگەیاندن بۆ پێشکەوتن دەژمێردرێت .

ئـەو بـە هـەموو شـێوەیەك هاتنـە نـاوەوەی تیمـەکانی تەلـەفزیۆنی بـۆ نێـو خـاکی ئـەم وڵاتـە (بێجگـە لـە دوورگـەی زەنگبـار) بـۆ بـەرگرتن لـە بەرنامـــــە ســـــریالییەکانی ئـــــەمریکایی و ڕووبەڕووبوونەوەی بەها فەرهەنگییەکانی کۆمەڵـە مەسرەف کـەرەکان ، لـە هـەموو وڵاتـانی جیـهانی ســـێیەم ، تایبـــەت بـــە فـــەردە . ڕابـــەران و ڕۆژنامـــەوانانی ئـەمریکای لاتینیـش بۆچوونـی ئامـــانج داریـــەتی خۆیـــان لەمـــەڕ دەزگاکـــانی ڕاگەیاندنی گشتی لەدەستەبەر کردنـی ئـازادی و سەربەخۆیی وڵاتانی جیهانی سێیەم ، دەربڕیوە .

لـــە نێوانیـــاندا دەتوانـــرێ تـــێڕوانینی (کلمنـت مـارکۆکین ڕۆجـاس) [21] ،ڕۆژنامـەوانیی گواتیمالایی ، کـە ماوەیـەك جێگـری سـەرکۆماری ئـــەم وڵاتـــەش بـــووە ، بێننـــەوە یـــاد . ئـــەو لەوباوەڕەدایە ، کە (هەموو ڕۆژنامەیەك هۆیەکە بۆ

خـەباتی سیاسـیی و هـەموو ڕۆژنامـەوانێکیش پێشمەرگەیەکە).

هـەروەها کۆسـپ و تەگـەرەکانی تایبـەت بـە جیاوازی نێوان ئازادی ڕۆژنامەوانیی لـە وڵاتـانی ڕۆژئـاویی و جیـهانی سـێیەمیش دەسـت نیشـان کـردووە ، بـە بـڕوای وی ، ڕۆژئاواییـەکان لـەو زەمینەیـــەدا جـــەخت لەســـەر(ئـــازادی ڕۆژنامـەوانیی)[22] دەکـات ، کـەچی لـەکاتێکدا ئەوانەی سەر بەجیهانی سێیەمن ، زیاتر بیر لە (ئـازادی هوشـیاری)[23] دەکەنـەوە ، هـەر بۆیـە بـۆ گەیشتن بـەم ئازادییـە داواکـراوە ، دەبـێ بـەر لـە هـەموو شـتێك هـەل و مـەرجی پێویسـتی گەشـەکردن و بۆچـوون و بـاوەڕ بـەم مەسـەلەیە لەبـەرچاوان بگـیرێ[24] . بـۆ دەسـت هێنـانی خەسـڵەتەکانی ڕزگاریخوازانـەو ئازادیخوازانـەی ڕابەران و هزرمـەندانی جیـهانی سـێیەم لەبابـەت شێوە تازەکانی ڕۆژنامەوانی ، لە ساڵانی هـەوەڵی دەیە 1970 دا ، چەندین هەوڵی جۆر بەجۆر لە لایەن وڵاتـانی ئاسـیایی و ئـەفریقایی و ئـەمریکای لاتینـەوە درا . لـەم بارەیـەوە هـەوڵ و کۆششـی

پسـپۆڕان و تۆژەرانـی ڕاگـەیاندنی ئۆپۆزسـیونی ڕۆژئـاوایی و جیهانی سێیەم و تایبـەت هـەنگاو و چالاکییەکانی(یۆنسکۆ) و (جۆلانـەوەی وڵاتـانی بیٚ لایەن) بۆ ڕێگرتـن لـە نایەکسانی و ناتـەبای لەراگەیاندن و ڕۆژنامەوانی ، هەروا بۆ لەبەرگرتنی ڕێگـەی تـازەی ڕۆژنامـەوانی لەخزمـەتی پێشکەوتندا ، ڕۆڵێکی گرنگی هەبوو .

لە هەوەلین کۆنفرانسی پسپۆڕانی جیهانی لـە بواری ڕاگەیاندندا ، کە لە ساڵانی 1969 –– و 1971، بە یارمەتی (یۆنسکۆ) لە(مۆنتریال)ی کـەندا و پـاریس بـەرێوەچوو ، بـۆ یەکـەمین جـار ، شـێوازەکانی پـەروەردەیی و لێکۆلینـەوەی ڕاگـەیاندنی ڕۆژئـاوایی کەواتـە بـەر دژایـەتی و تـەنگو چەڵەمـە و زەمینەیـەکی لـەبار بـۆ لێکۆلینەوەو توێژینەوەی ڕەخنەگرانەی ڕاگەیاندن فەراهەم کرد.

هەوەڵێن ڕەخنەکانی وڵاتانی جیهانی سێیەم ، لەسەر (نایەکسانی ڕاگەیاندنی جیهانی) ، کە لە پـاییزی 1970 لەدانیشـتنەکانی شـازدەمینی کۆبوونـەوەکانی کۆنفرانسـی گشـتی یۆنسـکۆدا ،

بەقسەکانی سەرۆکی دەستەی نوێنەرانی هیندستان لەبارەی بوونی درزێکی گەورە لە نێوانی هەواڵ و ڕاگەیاندنی ئاژانسە گەورەکانی ڕۆژئاوایی و هەندێ لەسەرچاوە هەواڵی و ڕاگەیاندنەکانی لێدراو لە لایەن هەندێ ئاژانس و سەرچاوە هەواڵییەکانی جیهانی سێیەم بۆ ڕۆژئاوا، دەستی پێ کرد دوو ساڵ دواتر ، لە حەڤدەمین دانیشتنەکانی ئەم کۆنفرانسەدا ، وڵاتانی ئەندام لە یۆنسکۆ بەشێوەیەکی یەکجارەکی و ڕەخنەیەکی توند و تیژ دژی دامەزراوە دەستەڵاتدارەکانی ڕۆژئاوایی لەمەیدانی پەرە سەندنی بەشی ڕاگەیاندن و نەخشەسازی نوێی ئەم دەزگا جیهانییە ، لەبەرەو پێشەوە بردنی(سیاسەتە نەتەوەییەکانی ڕاگەیاندن) ی وڵاتانی تازە پێگەیشتوو ، دەنگیان هەڵبڕی و ئەم هەنگاوە لە جوڵاندنی سۆزی جیهانی سێیەمدا بۆ پێداچوونەوە بەتیۆری و دەزگاکانی ڕاگەیاندنی دەسەلاتداری ڕۆژئاوایی ، کاریگەریەکی گەورەی بوو . سەرەتای کۆششەکانی (جوڵانەوەی وڵاتانی بێ لایەن) بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی کەلەپووری

فەرهـــەنگی ئیســـتعماری ڕۆژئـــاوایی و لەوانـــە ڕاگەیاندنی ئیستعماری ، لە بەیاننامـــەی کۆتـایی چوارەمـــین کۆنفرانســـی ســـەرانی ئـــەم وڵاتانـــە لەسێپتەمبەری 1973 دا ' ڕەنگی دایـەوە ، هـەروەها بـۆ گۆڕینـــی ڕوانـین و چالاکیـەکانی ڕاگـەیاندنی جیـهانی سـێیەم ، بـووە بناغەیـــەکی پتـــەو. لـــە درێـــژەی ســـازدانی ســـیمینارو کۆنفرانســـە جۆراوجۆرەکانی ڕۆشنبیران و لێکۆڵـەران و دژ بـە ڕاگـەیاندنی ڕۆژئـاوایی و جیـهانی سـێیەم ، لـــە ناوەراســـتی دەی 1970 دا –– وەکـــو ســـیمیناری ڕۆژنامـــەوانی (بنکـــەی داگ هـــامر شـــولد) لەسـیپتەمبەری 1975 لــە نیویــۆرك ، سمپۆزیۆمـی ڕاگەیاندنی جۆلانەوەی بێ لایەنەکانی لە مارسی 1976 ، لــە شــاری (مەکسیکوســیتی) پایتـــەختی مەکسیك و –– هەنگاوەکانی یۆنسکۆ بۆ سازدانی کۆنفرانســـەکانی ناوچـــەی (سیاســـەتەکانی ڕاگـــەیاندنی نەتـــەوەیی) ، کـــە هـــەوەڵ و بەناوبانگترینیان لە هاوینی 1976 لە شاری (سان خوزێ)ی پایتەختی کۆستاریکا دا بەڕێوە چوو و پاشان چەندین کۆنفرانسی ناوچەکانی دیکـە بـۆ

ئاسیا و ئۆقیانووس و کیشوەری ئەفریقیا و هەروا ولاّتـانی بـاکووری ئـەفریقیا و ولاّتـانی عــەرەبی ڕۆژهەلاّتی ناوەڕاست لە سالاّنی 1979 ، 1980 ، 1987، بەردەوام بوو .

هەروەها چەندین هەوڵی گرنگی (جوولاّنەوەی ولاّتـانی بێلایـەن) لـە سـالاّنانی 1975 ، 1976 دا بـۆ دامەزراندنی (تۆڕی هەواڵی ولاّتانی بێلایەن)[25].

پـەرەپێدانی هاوکـاری ڕاگـەیاندن و هـەواڵ لـە نێوان ولاّتانی ئەندام لەم جوولاّنەوەیەدا ، هـەول ۆ مــەرجی شــیاوی بــۆ پێداچوونــەوە بــە شــێوە کلاســـیکییەکانی ڕۆژنامـــەوانیی ڕۆژئـــاوایی خولّقاند. لـە ناوەڕاسـتی دەیــەی 1970 دا ، ولاّتــە پێشکەوتووەکانی جیهانی سێیەم ، ئەوانەی کەلە گفتوگــۆو و بڕیارەکـــانی ڕاگـــەیاندنی جیـــهانی (یۆنسـکۆ) هەنگا وو چالاکیەکانی (جوولاّنـەوەی ولاّتانی بیّ لایـەن) بۆ ڕێگرتن لەو نابەرابەرییەی ڕاگــەیاندن و نایەکسـانی ڕۆژنامــەوانیی ، ڕۆڵـــی بەرچاویان هەبوو ، لەرێگەی گەیشتن و وەدەست هێنــانی ســەربەخۆیی ڕاگـــەیاندن و هـــەواڵ و بەرقراری سیسـتمی نوێـی ڕاگـەیاندنی جیـهانی ،

کەوتنــــە خـــەباتێکی بــەتین دژی فەرهـــەنگ و ڕاگەیاندنی ڕۆژئاوا .

بۆ ئەم مەبەستە . ولاّتانی ناوبراو ، سیاسەت و هەنگاوی پێویستیان نابۆ لەنێو بردنی جەرەیان نایەکســـان و تـــاکڕەوی ڕاگـــەیاندن و هـــەواڵی جیـــهانیو بەرنامـــەکانی تەلـــەفزیۆنی و گشـــت بەرهەمـەکانی تەلـەفزیۆنی و گشـت بەرهەمـەکانی فەرهەنگی ڕۆژئاوایی ، هەروەها بـۆ گەیشـتن بـەم ئامانجە ، لەپاڵ (تۆڕی ئاژانسـی دەنـگ و باسـی بێ لایەن)دا کەوتنە دامەزرانی ئاژانسی نوێ لـە ناوچەکـەدا ، هـەروەکو (ئاژانســی هـەواڵی پـان ئەفریقا)[26] ، (ئاژانسی هەواڵی ولاّتانی ناوچەی کاریبی) [27] و هاوکاری لەگـەڵ ئاژانسـی هـەواڵی سـەربەخۆ (ئینتـەرپرێس سێرڤیس) [28] – کـە بـە هـــەوەڵین ئاژانســـی هـــەواڵی جیـــهانی ســـێیەم دەژمێردرێت . هاوکات دەگەڵ ئەوەشدا ڕوویان لە چەندین مەســەلەی تایبــەت بـە پـەروەردەکردنی ڕۆژنامـــەوانی ولاّتـــانی تـــازە پێگەیشـــتوو و بەتایبـــەتیو شـــێوە تازەکـــانی ڕۆژنامـــەوانی و

خەسڵەت و تایبەتیـەکانی هـەواڵی سـەربەخۆیی جیهانی سێیەم کرد .

ب - خەسڵەت و تایبەتمەندیەکانی هەواڵ لە جیهانی سێیەمدا :

پسپۆڕان و تۆژەرانی ڕاگەیاندنی وڵاتانی تازە پێگەیشتووی ئاسیایی و ئەفریقایی و ئـەمریکای لاتینـی ، لـە هـەوڵ کۆششـی خۆیـاندا بـۆ دەسـتەبەرکردنی ڕۆژنامەوانییـەکی ئـازاددا ، لەلایەکەوە جولاندنەوەیەکی تەقلیدی و وەرگـێڕاو لـە خەسـڵەت و تایبەتمـەند ییـەکانی هـەواڵی ڕۆژئاوایی کە بەهۆی وەرگێڕان لە ڕۆژنامەوانیی و گشـت کەناڵـەکانی دیکـەی ڕاگەیاندنـەوە دەرکـەوتووە ، بخەنـە بـەر دیدێکـی تـازەوەو لەلایـەکی دیکەشـەوە لەسـەر بنچینـەی تایبەتمەندییـە مێژووییـەکان وناسـنامەی فەرهـەنگی و پێداویسـتی سـەربەخویی و پێشـکەوتنی خۆیـاندا گرنگـی بەخەسـڵەت و تایبەتمەندییەکانی هەواڵی خۆماڵی بدەن .

1- پێداچوونەوەی خاسیەتەکانی هەواڵی ڕۆژئاوایی:

خەسڵەت و تایبەتمەندیەکانی هەواڵی ئێستای ڕۆژئاوایی -- هەروەکو لە باسی پێشوودا باسی لێوە کرا -- دوابەدوای دوا گۆڕانکاری ڕۆژنامەوانی و لە قۆناغی بازرگانی پێکردنیدا ، بەرجەستە بوون ، بەشێوەیەك تیۆردانەرەکانی سیستمی دەستەڵاتداری ڕۆژئاوایی ، چالاکییەکانی کەناڵەکانی ڕاگەیاندنی گشتی لەسەربنچینەی(بابەتخوازی) و(ئوپۆزۆسیۆن) کە بەرامبەر هەنگاوە نادروستەکانی دەوڵەت و (چاوەدێری) کردنی بەرژەوەندیە گشتییەکان لە بەرانبەر سیاسەتە چەوتەکانی دەوڵەت بەپێویست دەزانن ، بەبڕوای ئەوان ، هەواڵ بریتییە لە ڕاپۆرتێکی (ڕاست) [29]، (وردوبیٚ لایەنانە)[30] ،(هاوسەنگ) [31] ، و((بابەتی)[32] یانە ،کە ئەمانە هەندیٚ لە(خەسڵەتەکانی هەواڵ)ن [33] .

ئـــەم خەســـڵەتانەش بـــەپێی پێوانـــەکانی (کاریگـــەری) [34] ، (گرنگـــی[35] ،(نزیکـــی)[36] ، (بۆنـــەی کـــات و تـــازەیی) [37] ، (پـــەیوەندی مرۆڤایـــەتی) [38] ، (گەیشـــتنەیەکوجیاوازی)[39] و (تایبەتمـــەندی نائاســـایی) [40] دەســـت نیشـــان دەکرێت .

لە [شێوەی هەواڵی ڕۆژئاوایی] [41] ، سەرنج دان بۆ هەنووکەیی ڕووداوەکان و گۆاستنەوەی بە پەلەوسـات بەسـاتی ڕووداوەکـانیش ، گرنگـە ، چەمکی (ئازادی ڕۆژنامەوانی)یـش لـە پەخشـی هـەواڵ و ڕۆژنامـەوانی ، مـەرجێکی بنەڕەتییـە ، چەمکی دوایی ، لەسەر بنلاغەیەك دامـەزراوە کـە پێی وایە ، ئەو قسەکەرانەی بـە ئـازادی زانیـاری وەدەســـت دێنـــن ، لـــە کۆمـــەڵێکی کـــراوەو دیموکراتیـــكو بـــەکردەوەدا کاریگەرییەکـــەیان ڕۆڵێکـی بنـەڕەتیان هەیـە . لـە کۆمـەڵێکی وادا چاوەڕاوانی ئـەوە دەکرێـت ، کـە ڕۆژنامـەوانیی و گشـت کەناڵـەکانی ڕاگـەیاندنی گشـتی ، هـەموو ڕووداو و بیروباوەڕەکـانی تایبـەت بـە ژیـانی ڕۆژانەی گشتی ، لە (بازاڕی ئازادیی بیرورا)[42]،

ڕابگەیەنن تا (حەقیقەت) بۆ خەڵکی ڕوون بێتەوە. کەوابێ ، خەڵکی (مافی ئاگا لێ بوون)[43] لە سیاسەت و هەنگاوەکانی دەوڵەتی هەیە و هەر لەبەر ئەوە ، هەواڵ و ڕاپۆرتە هەواڵییەکان دەبێ بە ئاراستەی ئامادەکرن و خستنە ڕووی چۆنیەتی ڕووداوە بنەرەتیەکان بێ بۆ ئەوەی بخرێتە بەر دەستی ئەو خەڵکە ، تاوەکو ئەوانیش بتوانن لە بارەی کاروباری گشتییەوە ، باوەڕبی ڕاست و دروستیان هەبێ .

هەروەها چاوەڕوانی ئەوە دەکرێت کە کەناڵەکانی ڕاگەیاندنی گشتی، لەروانین لەبارەی ژیانی کۆمەڵایەتی، ڕێنوێنی سیاسەت و بڕیارەکانی دەوڵەت لەئەستۆبگرێت و بەمجۆرە، ڕۆڵی تایبەتی خۆی، بەناوەی چاوەدێری لەبەرانبەر دەوڵەت و بەرگری لەمافی خەڵك، وەدەربخات [44]. بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە، کەڕوانینی گەشبینانە لەبارەی ڕۆڵی هەواڵ و کەناڵەکانی ڕاگەیاندنی ڕۆژئاوایی، لەکردەوەدا سەرکەوتن وەدەست ناهێنێ، چونکە، ئەم کەناڵانە، لەبازارێکی بەسانسۆردا چاڵاکییەکانی

خۆیان، ئەنجام دەدەن، ئەو بـازاڕەش زۆر لـە ژێـر کاریگـــەری بـــەرژەوەندی بازرگـــانی گوشـــاری دەزگاکانی پڕۆپاگەندەدان، بۆ زیادکردنی زۆرترین ئامـاژەی خـەڵك بـۆ لای خۆیـان، ئەمـەش بـەزۆری لەڕیگەی سەرنج ڕاکێشان ئاگاداری ڕاسـتەقینەی ئەوان و خۆگونجاندن دەگەڵ سەلیقەی ئەوان.

لە تۆژینەوەیەکدا کە لەساڵی 1973 دا ، لەلایەن (ئەنجوومـــەنی بڵاوکـــەرەوەکانی ڕۆژنامـــەکانی ئـــەمریکا)[45] ،لـــەبارەی ڕۆژنامـــەی ڕۆژانـــەی ئەنجامدابوو ، زیـاتر لـە چل وتـەی گشـتی هـەواڵ لەبەریـەك هەوڵوەشایەوە . بەپێی ئەم لێکۆڵینـەوە دەرکەوت، کە ڕۆژنامەوانی ئەمریکا ، لـە هـەواڵی نێو دەوڵـەتی زیـاتر گرنگـی بـە هـەواڵی وەرزشـی دەدەن وە هەواڵـــەکانی تاوانکـــاری زیـــاتر لـــە هەواڵەکانی فەرهـەنگی دەخەنـە ڕوو . دەرەنجـامی کۆتـایی لێکۆڵینـەوەی نـاوبراو وا نیشـان دەدات ، کـە بـەرفراوانترین زەمینـــەی بابەتـــەکانی هـــەواڵی ڕۆژنامـــەکانی ئـــەمریکا ، بریتـــین لـــە ڕووداوی جۆربـەجۆر ، کارەسـاتی سروشـتی ، کاروبـاری دەوڵـەتی ، مەســـەلە دارایـــی و تاوانکاریەکانـــە .

هـەندێ لـە ڕابــەر و هزرمــەندانی ئۆپۆزســیۆنی جیــهانی ســێیەم ، لــەو ســالآنەی دواییــدا ، بــە تێگەیشتنی زۆرترەوە لـەبارەی واقیعیـەتی کـاری کەناڵــەکانی ڕاگــەیاندنی گشــتی ولآتـــانی ســـەرمایەداری و بەرئــەنجامی دژوارییـــەکانی دەستەلآتی فەرهەنگی و ڕاگەیاندنی جیهانی ئەوان ڕەخنەیان لە شێوازی هەواڵی ڕۆژئاوایی گرتووە و جــەختیان لەســـەر پێویســـتی هـــەڵبژاردنی خەسڵەتەکانی هەواڵی ئازاد کردۆتەوە .

لەبابەت کارەسات و دژوارییەکانی دەستەلآتی ڕاگــەیاندنی جیــهانی ڕۆژئــاوایی و بەتایبـــەت شێوەکانی ڕاپۆرت ، وتەکانی (کارلۆس ئەندرێس پیرێز)[46] ، سەرکۆماری پێشووی فەنزەویلا ، لـە حوزەیرانــی 1976 دا پــەند و عیبرەتــە، لەمیانــەی وتەکانی خۆیدا لە کۆنفرانسی ناوچەیی سیاسەتە نەتەوەیی ڕاگەیاندن بۆ ولآتـانی ئـەمریکای لاتـین دا، لــەو (هێرشـــی هـــەواڵی بـــی کۆنـــترۆڵ)ی دەزگاکـانی ڕاگـەیاندنی گشــتی و ئاژانســەکانی جیهانی ڕۆژئاوایی ، سەبارەت بە ڕۆڵی نێگەتیڤی ئــەوان لـــە (ســـەپاندنی بـــەهاکانی بێگانـــەو

هەرەشەکردن لە ناسنامەی فەرهەنگی) ولآتانی جیهانی سێیەم ، ڕەخنەی گرت ، ئەو بوو ڕووبەڕووی بوونەوەی ئەو مەترسییەو بە مەبەستی زامن کردنی مافی ئاگادار کردنێکی ڕاست و دروست بۆ خەڵکی جیهان ، دانانی بڕیارنامەی نێو دەوڵەتی لەبەکارهێنانی دەزگاکانی ڕاگەیاندن و هەواڵی بۆ بەیان کردنی ڕاستی و مافی دانانی سنوورێك بۆ خستنەڕووی باوەڕ، بەپێویستی زانی، هەروەها ئەوەی ڕوون کردەوە، کەدەزگاکانی ڕاگەیاندن، ناتوانن بەپێش بەرژەوندی و مەسەڵەحەتی گشتی و داب و نەریتەکانی کۆمەڵ بکەون. سەرکۆماری ڤەنزۆێلا هەروەها درێژەی پێداکە (دەزگاکانی ڕاگەیاندنی گشتی جیهانی تەنیا ئەو هەوالآنەی، کە وێنەی میللەتانی ئێمە عەیب دار دەکات، بلاودەکەنەوە و خەبات، کۆشش و خواستەکانی ئێمە بۆ سەقامگیربوونی سیستمێکی عادیلانەی نێو دەوڵەتی پشت گوێی دەخەن.) [47].

(کێن کاوندا)، سەرکۆماری ناسراوی (زامبیاش) لەلێدوانێکی دابۆ ڕۆژنامەوانی ئەم

ولاتــە، جــەختی لەســەر پێویســتی پاراســتن و پارێزگـــاری لەســـــەربەخۆیی نەتــــەوەیی و پەرەســەندن و پێشـکەوتنی کۆمەلایـەتی و یـاد ئـاوەری ڕۆڵـی دەزگاکـانی ڕاگـەیاندنی گشـتی لەپاراستنی یەکیـەتی گشـتی کـردەوەو ڕەخنـەی لەهـەندێ شـێوە ڕاپۆرتـە ناوەخۆییـەکان گـرت. هـەروەها ناوبراو لـەم ڕووەوە ئـەوەی نیشاندا، کـە (....دەزگاکـانی ڕاگـەیاندنی گشـتی ئێمـە دەبـێ ڕەنگدانـەوەی سروشتی کۆمـەڵ بن و لەفەلسـەفەی کۆمەلایـەتی و بەهاو پەیوەندیەکانی ئێمـە بـەناوی ولاتێکی خاوەن دەستەلاتێکی نەتـەوەیی بـەرگری بکـەن. ئەگـەر ئێـوە ڕۆژنامـەوانان، بـەو ئاراسـتەیە کارنەکـەن، لـەلای ئێمـە وەکـو میللـەتێك جێگـەتان نابێتەوە...) [48].

(نازیندەر ئاگاروالا) ڕۆژنامەوانیی هاوچەرخی هینـدی، کە یـەکێ لەبەناوبانگترین بەرکاریگـەرانی ڕۆژنامەوانیی ئازادی جیهانی سـێیەمەوە کـە لـە سالانی پێشوو خاوەن پایـەی ڕاگـەیاندن بـوو لـە بەرنامـەی پـەرەپێدانی نەتـەوە یەکگرتووەکاندا بـۆ ناوچەی ئۆقیانووس و ئاسیا) دا خزمـەتی دەکرد،

چـــەندین ڕەخنـــەی یـــەك لـــە دوای یـــەكی لەرۆژنامەوانیی ڕۆژئاوایی دەگرت، بە هۆی ئەوەی کـەهیچ گوێـی یـان بـەو واقیعـەت و بـەرژەوەندی وڵاتـانی تـازە پێگەیشـتوونەدەدا. ئـەو، سـكاڵای لەوەبوو، كەزۆربەی پـەیامنێرەكانی ئـەوروپایی و ئەمریكایی خەریكی ئامـادەكردن و خسـتنەڕووی (هـەواڵی و ڕۆژێنـەر یـان هـەواڵی دواسـات) [49]ی ڕووداوی جـەرگبڕ و جـەنجاڵ ئـامێزو سـەیرو سـەمەرە و نزیكـی جیـهانی سـێیەمن، وەكـو كارەسـاتی گـەورەی سرۆشـتی، قـات و قـڕی فەسـادی سیاسـی، پەشـێوی و پێكدادانـی سـەربازی، بـۆ ئـەوەی گـویێ بـە (هـەواڵی بـێ سەروسەدا یان هەواڵی پـەرەپێدان) [50]، ناسـراون بـەرچاو نییـە بەبڕوای وی دەربـارەی گۆڕانكاریـە چاكـەكانی ئـەم وڵاتانـە بـدەن. ئـەم ڕۆژنامەوانـە، هاوكـات دەگـەڵ ئـەوە یەكێكـە لـە هـەوەڵینی پسپۆرانی ڕاگەیاندن، كە (هەواڵی پـەرەپێدان) یان بـەگرنگ وەرگرتـووە و خسـتوویانە بـەرباس و لێكۆڵینەوە[51].

2)خاسیەتەکانی(هەواڵی پەرە پێدان):

(نـــاریندەر ئاگـــا والا) لـــە وتـــارە جۆربەجۆرەکانی خۆی لە بابەت ڕۆژنامـەوانی لـە جیـهانی سـێیەمدا ، خاسـیەتەکانی (هــەواڵی پەرەپێدان) یش دەست نیشان کردووە ، هەروا لە هەمان کاتدا یەك پێناسەی تەواو دروست لەبارەی ئـەم جـۆرە هەواڵـە بـەکارێکی دژوار دەزانـیٚ . بـۆ وەبیر هێنانەوە لەم ڕووەوە ، ئەو هەوالانەی کە لـە دەزگاکـــانی ڕاگـــەیاندنی گشـــتییەوە ئامـــادە دەکرێـــتو بـــە هـــەواڵی (پۆزەتیـــڤ)[52] ، ڕۆژنامەوانێك کە لە بواری کارو باری پـەرەپێداندا خزمەت دەکات ، دەبیٚ بۆچوونەکانی تایبـەت بـە پـەرەپێدان و لـە ڕووی دابـین کردنـی پێویسـتییە نەتەوەیی و ناوچەییـەکاندا بـیٚ ، جیاوازییـەکانی نێوان ئەوەی ، کە بەرنامەی بۆ داڕێژراوە و ئەوەی جیٚبـەجیٚ کـراوە ، هـەروا جیـاوازی دیدگـای هـەوەڵینی دەوڵـەت لـەبارەی کاریگـەری ئـەو بەرنامەیە لە ژیانی خەڵکیو دەرئەنجامە بەدەست

هاتووەکانی کۆتاییان بخاتە بەر لێکۆڵینەوەیەکی ڕەخنەگرانە و بەوردی بینرخێنێ .

ئەو لەوباوەڕەدایە ، کە لە ڕۆژنامەوانیی بۆ پەرەپێداندا ، هەموو ڕوانینەکان بەرەو ڕووداوی تازەو ئەو شتانە کە لەکاتێکی دیاری کراوو ڕۆژێکی تایبەتیدا ڕوو دەدەن لەبەرچاو ناگرێت ، بەڵکو ئەو شتانەی لەماوەیەکی تا ڕادەیەك درێژدا دەرنەکەوتووە ، بەنەزەر وەردەگرێ . هەر لەم ڕووەوە ، ئەوە دێنێتەوە یاد ، کە ئەم جۆرە ڕۆژنامەوانییە ، گرنگی بە (ڕیپورتاژانەی کە لەم بارەیەوە زیندوون ، لە پاڵ ڕووداوەکاندا ، پێشهات و ڕۆڵ و ئاکامەکانی داهاتووشیان لێی دەکۆڵدرێتەوە و بەم هۆیەوە ، قسە بۆ کەرانی بۆ ماوەیەکی درێژ بەچۆنیەتی پەرەپێدانی ئابووری و گۆڕانکاریە کۆمەڵایەتیەکانی ئاشنا دەکات لەم دیدگایەوە (هەواڵی پەرەپێدان) ،لەگەڵ(هەواڵی وروژێنەر)[53] ، و ڕاپۆرتی خێرا ، بەتەواوی جیاوازە .

(ئاگار والا) لە میانەی ڕەخنەکانی لە بێهودەیی پەیامنێرەکانی دەزگا گشتییەکانی

ڕاگەیاندنی نێودەوڵەتی و هەتا وەکو پەیامنێرانی ناوەخۆی وڵاتانی جیهانی سێیەم بەرامبەر گۆڕانکاریەکانی پەرەپێدان خواز لەم وڵاتانە ، بەتایبەت لە مەسەلەکانی سەرکەوتنی کەم بایەخەکانی وڵاتانی ناوبراو لە بوارەکانی کشتووکاڵ و تەندروستی بەنموونە دێنێتەوە . ئەو هەر بە نموونە درێژەی پێدەدا ، کە ئاژانسەکانی جیهانی ڕوودانی تامپۆنی پاسێك لە وڵاتانی (کینیا) کە بۆەتە هۆی مردنی دە کەس وەکو هەواڵێکی گرنگ بە هەموو دنیادا بڵاودەکەنەوە ، بەڵام لە وڵاتێکی جیهانی سێیەم وەکو (مالاوی) دەزگایەکی ئاوی پاك دادەمەزرێنن ، کە دەیان هەزار لە خەڵکی گوندەکان سوودی لێ دەبینن ، خۆیان لێ گێل دەکەن ، لەکاتێکدا دەستکەوتنی ئاوی خواردنەوە، یەکێ لە پێویستەکانی ژیانی خەڵکی جیهانی سێیەمە و دابین کردنی ئەم جۆرە سەرچاوانەی ئاو ، دەبێتە هۆی کەم کردنەوەی ڕێژەی مردنی منداڵانی ئەو وڵاتانە .

بەنـــەزەری ئـــەم ڕۆژنامەوانـــە ، (هـــەواڵی پەرەپێدانی) لە ڕووی ئامادەکردن و ڕێکخستندا ، لەگـەڵ هـەواڵی ئاسـاییدا جیـاوازی نییــە ، بـەڵام چاکتر وایە ، کە هەواڵ و چاڵاکییەکانی پەرەپێدان ، بەهۆی سروسشتی تایبەتی خۆی و زەروورەتـی تاکمـــەندی ، بـــە شـــێوەی ڕێپۆرتـــاژی (لێکۆڵینەوە)[54].

بخرێتـەڕوو و ئـەم جـۆرە ڕاپۆرتانـە دەتوانـن لـەبارەی مەسـەلەکانی پـەیوەند بـە پـەرەپێدان لـە ڕووی ناوچەییەوە وردبیٚ و لـەڕووی میللـی و نێـو دەوڵەتیشـدا شـێوەی جۆراوجـۆری هـەبێت . ئـەو پـــەرەپێدانی دەبێـــت : دەبـــیٚ هـــەرچی توانـــاو شـارەزایی و ئەزموونـەکانی خـۆی بـۆ ریپۆرتـاژی گشتگیریو پەرەپێدان بەکار بێنێت تاوەکو بتوانیٚ بەچاکترین شێوە بیخاتە بەردەم خوێنەرانی .

خســـتنە ڕوویـــەکی ســـەرنج ڕاکێشـــانی گۆڕانکاریـــەکانی پـــەرەپێدان و بەخشـــینی سروشتێکی ئینسانییە بەرێپۆرتاژەکانی ناوەخۆ و جیهانی و شـتە پـەیوەند دارەکـان ، لـە گرنگـترین ئەرکەکانی ئەم جۆرە ڕۆژنامەوانییەیە [55] .

3- مەرجەكانی هەڵبژاردن و خستنەرووی هەواڵ لـە وڵاتـانی جيهانی سێيەم :

لـەم دوو دەی دواييـدا ، هاوكـات لەگــەڵ ئـەو كوششانەی لە وڵاتانی جيهانی سێيەم بۆ گۆڕينـی خاسـيەتە باوەكـانی هـەواڵ دراوە ، هــەر لەلايــەن ئەوانەوە بۆ ڕێكخستن و دانانی بنەمای تايبەت بۆ هەڵبژاردن و بڵاوبوونەوەی هەواڵ دراوە .

(ئالســينۆلوئی دا كۆســتا)(56) ، بەڕێوەبــەری گۆڤـاری (ئـەفريقای نـوێ) لـە شـاری (دكـار)ی پايتــەختی ســەنيگال ، لــە ميانــەی وتــارێكدا كەلـەبارەی خاسـيەتەكانی هـەڵبژادنی هـەواڵ لـە ئــاژانس و كەناڵــەكانی پێوەنــدی جــەماوەريی ئــەفريقيا لـــە ســـاڵی 1980 ، لەگــەڵ چــەندين لێكۆڵينەوەيــەكی دی بەناونيشــانی ((پايــە و دەســتووری هــەواڵ لــە پێوەنديــی فەرهــەنگی وڵاتـــاندا)) بڵاوكراوەتـــەوە ، ســـەرچاوە جۆربـەجۆرەكانی هـەواڵ و لەوانـە ، هـەڵبژاردنی هــەواڵی نەتــەوەيی و هــەواڵی نێــو دەوڵــەتی بڵاوكردنــەوەی لــەناوەوەی وڵاتــانی ئــەفريقيا خستۆتە بەباس و لێكۆڵينەوە .

بـەگوێرەی ئـەم لێکۆڵینەوەیـە ، هــەڵبژاردنی نیشتمانی ، پێوەنـدی ڕابـەری سیاسـییە بەهاتنـە کایەی هەنگاوی چاك و سیاسەتەکانی دەوڵەتـەوە ئەمـەش دەبێ وەکو هـەواڵی دڵنیاکـەرەوە بخرێتـە پێــش هەواڵــەکانی دیکــەوە و مایــەی ســـەرنج ڕاکێشـان بێـت ، لەبارەی هەڵبژاردنی هـەواڵی نێـو دەوڵەتیش دەبێ جەخت لەسەر ڕاست و دروستی لایـەنی دەروونـی - سیاســی گوێگـران بکرێتـەوە ، هەروەها سەرنج لە بەرژەوەندیی هاوبەشی وڵاتانی ئەفریقایی و هەواڵی وڵاتانی دۆست فەزڵ بکرێت ، پێداویستیەکانی سیاسەتی نیشتمانی و پـڕۆژەی بەرەو پێشەوە بردنیـان - هـەر وەکو بەرگریکردنی دەوڵـەتی جـەزائیر لـە کۆماری دیموکراتی بیابـان ، لـە بەرامبـەر مـەراکش - هاوکـات دەکـەڵ ڕووداوە مێژووییـــەکانی - هـــەر وەکـــو خـــەباتی هاوبەشـــی میللـەتانی ئـەفریقا لەبەرامبـەر ڕەگـەز پەرســتی و ئیســـتعمار - لەبــەر چــاو بگرێــت ، ئــەو ڕۆژنامــە نووسە مەرجەکانی هەڵبژاردنی هەواڵی نیشتمانی لە لایەن ئاژانسەکانی ئەفریقیایی بۆ بڵاوکردنەوە لە کەناڵەکانی پێوەندی تۆڕی هـەواڵی وڵاتـانی بێ

لایەن خستۆتە بەر لێکۆڵینەوە و هەنگاو هەڵێنانی ڕۆژنامەنووس.

(شەپۆلی نوێ)ی ئەفریقایی لەمیانەی ڕێپۆرتاژی تۆژینەوە و چەسپاندنی ئەو ڕەوتەی بە بەرز نرخاندووە . هەروەها هەواڵی ئاژانسە گەورەکانی نێو دەوڵەتی بۆ کەناڵەکانی پێوەندی جەماوەری ئەفریقایشی نرخاندووە و پاشان ئاماژە بە هەندێ لە بزاڤە چاکەکانی ئەوان کردووەو ڕەخنەی لە پێودانگ و نرخ و پلە و پایەی تایبەتیان و تێڕوانینی نابێ لایەنانەیان و لایەنگریی سیاسییان بۆ سوودی دەوڵەتە گەورەکانی ڕۆژئاوا و ئیبرازکردنی هەواڵی نائاسایی قەیران و ڕووداوە هەست و ڕووژێنەرەکان و سووک کردنی میللەتانی ئەفریقایی و بێ دەنگ بوون لە ئاست ڕووداوە گرنگ و بەرچاوەکانی ئەفریقا و شێواندن و بڵاوکردنەوەی وێنەی نابەجێی ئاژانسەکان ، گرتووە .

هەروەها ناوبراو ، لە کاریگەریی دەستەڵاتی ناوخۆ و دەرەوەی دازگاکان و کوناڵەکانی

پێوەندی جەماوەریی ئەفریقایی شێوازی ئیبرازی هـــەواڵ لەلایـــەن دەســـتەی نووســـرانەوەی کۆڵیوەتـــەوەو لـــەم ڕووەوە کـــاری دەســـتەڵاتی سیاســی لــە زەمینـــەی بڵاوبوونـــەوەی هـــەواڵ و تایبـــەتی مانشـێتەکانی هـەواڵی ڕۆژنامـــەکانی و کاریگـــەریی بـــارودۆخ و ڕێ و شـــوێنی تایبـــەتی قەیرانـــەکانی نـــاوەخۆی وڵات و دەســـتەڵاتی بەڕێوەبـەرانی کەناڵـەکانی پێوەنـدی لـە شـێوەی کـاری ڕۆژنامـە نووســان و کاریگــەریی گوشــاری پارەو پـوول لەسـەریان و نـا ئـارامیی ئـابووری و سـەربەخۆیی پیشـەی ڕۆژنامـە نووسـانی دەسـت نیشــان کــردووە و لــە دەســتەڵاتی بــەر فراوانــی خاوەند ئاگادارییەکان بۆ لابردن و دانانی هەواڵی نابـــەجێ و بـــەجێ و کاریگـــەریی خێنـــەران لـــە چۆنیـــەتی نـــاوەڕۆکی ڕۆژنامـــەکان و ســـەرجەم پەیامەکانیڕاگەیاندن، دواوە.

((داکۆســـتان)) لـــە کۆتـــایی لێکۆڵینەوەکـــەی خۆیـدا، جـەختی لەسـەر کاردانـەوەی خوێنـەران لەبابـــەت چۆنیـــەتی هـــەڵبژاردنی هەواڵـــەکان کردۆتـــەوە و کۆســـپ و تەگـــەرە ناپەســـندەکانی

ڕێگـەی وەرگێڕانیـان لەسـەرچاوەکانی هـەواڵی نـاوخۆیی و ڕووکردنـە سـەرچاوەی دەرەکـی و بەتایبەتی ڕادیۆکانی جیهانیی یادداشت کردووە. نووسـەر لەدەرەئەنجامـەکانی کۆتـایی خۆیـدا، شـێوازە پێویسـتەکانی هـەڵبژاردنی هەواڵیشـی ژماردووەو لەوانـە، خۆپاراسـتن لەبڵاوکردنـەوەی هـەواڵی نادروسـت، بـەرگرتن لـە بڵاوبوونـەوەی نائومێدی و دژایـەتی و ڕق وکینـەی نەتەوایـەتی و ئـایینی و نـژادی، چـاوەدێرکردنی واقیعـی و لەبـەرچاوگرتنی بـارودۆخ و هۆەیـەکانی هاتنەکایەی ڕووداوەکان، هەوڵ و کۆششی زیاتر بـۆ گەشەسـەندن و پێشـکەوتنی ئـەفریقا تـەرخان بکرێت، ڕێزگرتن لەهاوکاریی وڵاتانی ئەفریقایی و کۆشش کردن و بۆ یەکگرتنیان، بەهێزکردنی خولی فـێرکردنی پسـپۆری ڕۆژنامـەوانانی ئـەفریقایی و گرنگیدانـی زیاتریـان بەراسـتییەکان، ئامـانج و مەبەستی هاوبەشی ئەفریقایی.

لە لێکۆڵینەوەیەکی دیکەدا، کەلەلایەن ((یەحیا ئەبوبـەکر))، یـەکێ لـە پسـپۆرانی ڕاگـەیاندنی وڵاتـانی عـەرەبی، کەلـەبارەی گۆڕینـەوەی هـەواڵ

لەنێوان ئەو وڵاتانەدا کردوویەتی و لەکۆمەڵەی (یۆنسکۆ) دابڵاوکراوەتەوە، لەمەڕ زەمینەی خەسڵەتەکانی هەڵبژاردن و بڵاوکردنەوەی هەواڵی ئەو وڵاتانەدا، لەسەر بنچینەی خاسیەتە باوەکان، بیروباوەڕی ئاییینی و ئایدیۆلۆژی سیاسی و هەروا کاریگەریی نووتنی دژواری عەرەب و ئیسرائیل و مەسەلەی فەلەستین بەگرنگ دەزانێ و جەختی لەسەر دەکات [57].

لەپاڵ ئەو دوو لێکۆڵینەوەی ئاماژەمان بۆ کرد، لێکۆلێنەوەکیش لەلایەن (پران چۆپرا) [58]، ئەندامی ((سەنتەری ڕۆژنامەوانیی ئاسیا)) لەبارەی پێوەدانگەیکانی هەڵبژاردنی هەواڵ لەئاسیاوە بڵاوکراوەتەوە، ناوبراو لەم لێکۆڵینەوەیەدا، وێرای ئاماژەکردن بۆ پەروەدەی پیشەیی ڕۆژنامەونی ئاسیا لەسەر بنچینەیی شێوازەکانی فێرکردن و کلتووری ڕۆژئاوایی، ئامارەی بۆ پەیڕەوکردنی پێودانگەکانی ڕۆژئاوایی و دەستەڵاتی بەهێزی کۆلۆنیالیزمی کلتووی دەرەکی لە کەناڵەکانی پێوەندی جەماوەڕیی ئاسیایش کردووە و ڕەخنەی لە

لەکەناڵـەکانی پێوەنـدی جـەماوەڕیی ئاسـیایش کـردووە و ڕەخنـەی لـەوە گرتـووە، کـە ڕۆژنامـەوانانی باشـوور و باشـووری ڕۆژهـەڵاتی ئاسـیا بەشـێوەیەکی فـراوان ڕوویـان لـە هـەواڵی سیاسـی کردووەو گوێ بەهەواڵـەکانی گۆڕانکـاری ئـابووری و بەتایبـەتی کشـتوکاڵ . کەسـەرچاوەی بژێـوی زۆربـەی گوندشـینەکانی وڵاتـانی ئـەو ناوچەیەن . نادەن.

دوالێکۆڵینەوەی ئەم کۆمەڵیە، کەلـە هـەموویان زیـاتر ڕەخنـەدەگرێ، هـی (فرنـاندۆ ڕیـس تامـا) [59] یە، کەڕۆژنامـەوانێکی ئـەمریکای لاتینییـە. لـەم لێۆلینەوەیـەدا، لایـەنی نموونـەو کاریگـەرییـە خراپـەکانی بازرگـانیی کەناڵـەکانی پێوەنـدی جەماوەری وڵاتانی ئامریکای لاتینی کەبەپێوەندی جەماوەری وڵاتـانی ئامریکـای لاتینـی کەبەلاسایی کردنـەوەی وڵاتـە یـەکگرتووەکان هاتۆنەتـە کـۆڕێ، شی دەکاتەوە.

بەپێی ئەم لێکۆڵینەوەیەی دوایی، ڕۆژنامەوانی ئامریکـای لاتـین، بەشـێوەیەکی گشـتی، بزاڤێکـی ڕووکەشـانەوکات بەسـەربردن و کـەمتر ڕووی

لەگۆڕانکارییـە ئابوورییـەکان کردۆتـەوە. لەبـەر هەندێ وررووژێنەر و خێرای ولآتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا قەراری گرتـووە وئیـبرازکردنی هـەواڵی ڕووداوە خراپـەکان بەسـەر ڕووداوە چاکـەکاندا فەزڵ کراوە.

تۆژەرێکـی دیکـەش لەلێکۆڵینەوەیـەکدا لەمـەڕ ولآت و کەناڵەکانی پێوەندی جەماوەری لەولآتانی ئامریکای لاتین دا، یەکێ لەخاسیەتە گرنگـەکانی هـەواڵی ئـەم ولآتانـە بەیاننامـەکانی دەوڵـەت بـەگرنگترین هەواڵـەکانی ئـەم ولآتانـە دەناسـێنێ، هـەر بۆیە ناوبراو ئەوە دەخاتـەوە بـیر، کەزۆربـەی ڕۆژنامەوانانی ئەم ولآتانـە، بـۆ بەدەسـت هێنـانی هەواڵ، چاوەڕوانی وتە بێژەکانی دەوڵەت دەکەن و گرنگترین کارێکیان ڕێخستن و وەرگرتنی وتـەی و تەبێژانـەوە شـیکردنەوەی لایەنـەکانی مەراسـیمی تەشـریفاتی وهـاتن وچوونـی وتـەی وتـەبێژانی دەواڵەتییە[60].

پەراوێزەکان:

1- Development journalism (E). Journalisme au service du Development (F).

2- Press Founda tion of Asia (P.F.A).

3- Ford Foundation.

4- Rosemary Righter. Whose News? Politics, the press and the Third World. London: Burnett, p.p. 188, 189.

5- Press Instiute of India.

6- Press foundation of Indouesia.

7- Malaysian press Institut.

8- Data - Asia.

9- Development, Economice and population themes News (DEPTH News).

10- S.M.Ali. DEPTH News: A model for third world feature Agency, in philip C. Horton (ed). The thies world and perss.

Fereedom. New york: praeger, 1978, P.P. 187 - 196.

11- Guided Jornalism.

12- John A. Lent. (Press Fredom in Asia, the Quiet, but completed, Revolution). Gazette, vol. 24, No,1, 198, p.p 41 - 60.

13- Uniersity of the phillippins at los Banos, De - partment of Development Communiction.

14- Development support Communication.

15- Nora C.Quebral. (Development Communication : where does it stand today " Media Asia ,Vol. 3 ,No.4, 1975.

16- Emancipatory Journalism.

17- Advancing Journalism.

18- Donald E.Smith. Nehru and Democracy: The Political Thougt of an Asian Democrat. .Bombay : Orintal Longman, 1958.

19- Kwame Nkrumah, The african Journalism, Dar-es-Salam : Tanzanian Publishers, 1965 .

20- Julius Nyerere, Ujama :The Bosis of African Socialism, Dar-es-Salam:Tanganyiska Standar d,1962.
21- Clement Marroquin Rojas.
22- Freedom of Information.
23- Freedom of Conscience.
24- J.HerbertAltschull . Agents of Power : The role of The NewsMedia in Human Affairs . New York : Longman , 1984 ,P.P. 143-164 .
25- Non –Aligned (Agencies) Pool.
26- Pan Africa News Agency (P.A.N.A).
27- Careabbean News Agency (C.A.N.A.)
28- Inter Press Service (I.P.S.)
29- Accurate.
30- Fair.
31- Balanced.
32- Objective.
33- News Values.
34- Impact.
35- Prominence.
36- Proximity.
37- Timeliness.
38- Human Interest.
39- Conflict.
40- Oddity.
41- Western News Model.
42- Free Market Place of Ideas.
43- Right to know.
44- Munir K.Nasser, "News Values Versus Ideology : A Third World Perspective'' . in L. John Martn and Anju Grqver Chaudhary (eds). Comparative Mass Media Systems. New York: Longman , 1983 ,P.P.44-66.
45- American Newspaper Publishes Association (A.N.P.A.) News and Editoral Content and Readership of Daily Newspaper. Reston : Amerioan Nwespapers Publishes Association Research Center, 1973.
46- Third World Carlos Andres Perez.
47- Roger Tatarian . "News Flow in Third World'' in Philip C .Horton (ed) . The Third World and Prees Freedom . P.27.
48- Munir K.Nasser, "News Values Versus Ideology : A Third World Perspective.P.P .48- 49.

49- Sensational or Spot News.
50- Soft or Development News.
51- Narinder Aggarwala . “News With Third World Perspectives: A Practical Suggestio n”. In Phlip C. Horton (ed) . The Third World and Prees Freedom New York,1978,P.P.197-208 and What is Development News ?) Journal of Communications ,Vol.29,No.1,P.P.180-181.
52- Positive News.
53- Acyion News
54- Investigative Reporting.
55- Narinder Aggarwala ,(A New Journalism). Inter Media,Vol.8,No.1,1980,P.P.26-27.
56- ALINCO Louis da Costa, (News Ceiterfor the Selction of News in Africa),in News Values and Principles of cross Cultural Communication, Paris, and Papers on Mass Communication, No. 85,1980,P.P.7-15.
57- Yehia Abobakr.(Towards an Intra - Cultural News Exchange in the Arab Satets) ,in News Values and Principles of cross Cultural Communication,P.P. 17-28.
58- Pran Chopra.(Asian News Values:A Barierr or Bridge?), in News Values and Principles of cross Cultural Communication,P.P.29-42.
59- Frenando ReyesMatta. (The Concept of News In Latin America). in News Values and Principles of cross Cultural Communication,P.P. 43-56.
60- Robert Piers.Keeping the Flame: Media and Government in Latin America.New York : Hasting House, 1979.

و: د. هيمدادی حوسێن

کورته مێژوویەکی ڕۆژنامەو سانسۆر لە ئێراندا

زەهرای باقریان نژادی ئیسفەهانی

زهـرا باقريـان نـژاد اصفـهانی، ڕۆژنامــه و ڕۆزنامــەنگاری در ايــران، انتشــارات مولانــا، اصفهان، 1371، ص 17 ـ 16.

وشـەی ڕۆژنامـە: کۆنـترین سـەرچاوەیەك، کـە وشـەی ڕۆژنامـەی تێدا بەکارهاتبێ، شـیعرەکانی (عونسوری)یە، لەسەدەی چوارەمی کۆچیدا:

بە روزنامە ایام درهــمە پیداست

أگر بخواهی دانست روزنامە بخوان

وشەی ڕۆژنامە ئەبو ڕەیحان لـە (الجاهیر) (چاپی کەلکەتا، ل 260) و (الثعـالبي) لـە (الیتیمـة ـ چـــاپی دیمەشـــق، بـــەرگی دووەم، ل 10 ـ 11) و (یاقوت الحموي) لە (معجم الادباء ـ بەرگی پێنجەم، ل 440) بـەکاریان هێنـاوە، هـەروەها لـە فــەرمانی بنکـەی کتێبخانـەی شـاهانە بـۆ (کمــال الدینــی بەهزاد) وشەی ڕوزنامچە بەکارهاتووە ل ە(بیست مقالـە قزوینـی، بــەرگی2، ل269) ســائب تــبریزی دەڵێت:

گرنیست باورت کە دل از ما ڕبودی

در ڕۆژنامەی سر زلف دوتا ببین

هـەروا ناصر خسـرو لـە سـەفەرنامەی خۆیـدا دەنووسێ:

(ئەم مانایە لە کۆمەڵگای (بیت المقدس)دا دیتبووم وێنەم کێشاوەو هەرلەوێ لەسەر ئەو ڕۆژنامەیەی کە هەم بوو، نوسیمەوە.)

هەروەك لەو سەرچاوانەی کە ناویان برا. هاتووە، نووسەران و بێژەران بە ڕۆژنامجە، ڕۆژنامەج، یان ڕۆژنامە لە هەموو شوێنێکدا ڕاپۆرتی ڕۆژانە و یادداشت و ڕووداوەکانی ڕۆژانەیان دەنووسییەوە.

کۆنترین سەرچاوە، کە نووسەری وتاری (وشەی ڕۆژنامە) (ڕەحیم ڕەزا زادەمەلەك)، وشەی ڕۆژنامەی بە واتا و چەمکی ئەمڕۆی ڕۆژنامە دیوە، کتێبی (مآثر الثر) ی (اعتماد السلطنة) لە سەردەمی ناسرەدین شای قاجار دا بووە.

مێژووی ڕۆژنامەوانی لەئێراندا، دەتوانرێ بەسەر دوو قۆناغی دیاریکراو، قۆناغی ئێرانی کۆن و دەورەی دواییدا دابەش بکرێت.

ڕۆژنامەوانی کۆن لەسەردەمی داریوشی هەخامەنشییەوە دەست پێدەکات و تا سەردەمی نادر شا درێژە دەکێشێ و قۆناغی دواییش بەبڵاوبوونەوەی ڕۆژنامەی (میرزا ساڵحی

شیرازی) له سـەردەمی (محەمەد شای قاجار)ەوە دەست پێدەکات، بەڵام بـەهۆی بڵاونەبوونـەوەی ڕۆژنامـە لـە سـەردەمی مـیرزا سـاڵح . ەوە تـا ڕۆژنامەی (وقایع اتفاقیه) لەسەردەمی (ناسرەدین شا) دا، سەرەتایی مێژووی ڕۆژنامـەوانیی نـوێ دەبێ به بڵاوبوونەوەی ڕۆژنامەی (وقایع اتفاقیـه) دابنرێ.

(جیهانگیری سوڵح جوو) لـه کتێبی (مێژووی چاپەمـەنی ئـێران و جیـهان)دا لـەبارەی سەرهەڵدانی ڕۆژنامه له ئێرانی کۆندا دەنووسێ:

(بۆ یەکەمین جار له مێژووی ئێراندا له سەردەمی پاشایەتی داریۆشی گـەورەدا کێشـەکانی وڵات لەسـەر تـابلۆی هەڵکـەنراو دەنووسـرایەوە بـۆ فـەرمانڕەوای ناوچـه جیاوازەکـان و سـەرۆکی وڵاتانی ڕزگارکراو دەنێردران. بـۆ ڕەوانـەکردنی ئەم جۆرە هەواڵانه پەیکی خێرایان هەڵدەبژارد که له هەرچەند قۆناغێکدا دەگـۆڕان و بـەم شـێوەیه هەواڵـەکانی مەملەکـەت بـەزووترین کـات لەسەرانسەری وڵاتی پان و بەرینی هەخامەنشیدا بڵاودەبـووەوە. ژمـارەی ئـەو نووسـراوانه

لەسەرەتادا زۆرکەم بوون، بەڵام وردە وردە. گرنگییان بۆ دەرکەوت.

دەزگای پەخشی هەواڵ فراوان بۆوەو لەباتی نووسین لەسەر تاتە قوڕەکان، سوود لەبەردی نەرم و دار وەرگیرا. تیراژی ئەم بڵاوکراوەیەی سەرەوە فەتحنامەو جەنگنامەیەکی زۆریش لەو سەردەمەوە ماوەتەوە، (50) ساڵی دواتر، ژمارە، سەرەڕای ئەو بڵاوکراوەیەی سەرەوە مانگێ جارێك بلاودەبۆوەو ڕووداوی گرنگی مەملەکەتی تێدا دەنووسرا.

(2400) ساڵ لەمەوپێش واتا لە سەردەمی پاشایەتی (خشایارشا)دا هەندێ بڵاوکراوە لەسەر پێست و چەرم بڵاودەکرایەوە کەتییێدا قسە لەسەر شەڕ، داگیرکردن، بارودۆخی ویلایەتەکان و پێگەی دومنان و هەواڵی ناوخۆی وڵاتدا دەکرا. ئەم ڕۆژنامانە لە (50) تا (300) دانەی بەهۆی تەتەرەکانەوە لە سەرانسەری ئێران و ئاسیای بچووکدا بڵاودەکرانەوە، (300) ساڵ بەر لەدایك بوونی مەسیح درێژەی هەواڵی هێرشی

ئەسکەندەر بۆ سەر ئێران (سەردەمی داریۆشی سێیەمدا) بە چەند دانەیەك بڵاوکراوەتەوە.

هەروەها چەندین هەڕەشە نامە بۆ دروست کردنی ترس و سام لە نێو سوپای دوژمندا بڵاوکراوەتەوە. دوای داگیرکردنی ئێران لەلایەن ئەسکەندەری مەکدۆنی . یەوە، باسی شکانی ئێران و سەرکەوتنی ئەسکەندەر لەسەرکەوتنی ئەسکەندەر لەسەر ئەو کاغەزانەی کە لە یۆنانەوە هێنابووی، نووسران و بەسەرانسەری جیهاندا بڵاوکرایەوە.

لە سەردەمی پاشایانی هەخامەنشی . دا، تا سەردەمی بە هەرمێن بوونی مەزهەبی زەردەشتی، ئەم بڵاوکراوانە تەنیا لایەنی مێژووی و جەنگیی و کارگێڕی دەگرتەوە، بەڵام لەوە بەدواوە شێوەی چالاکیی ئایینی و کاروباری ڕۆژانەی بەخۆوە گرت، دوای ئەوەی حەزرەتی عیسا و حەزرەتی محەمەد بوونە پێغەمبەر، لایەنگران و پێڕەوانی ئەم دینانە بۆ بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕی خۆیان کەوتنە بڵاوکردنەوەی بڵاوکراوەو و شەونامە، لە بەرامبەر ئەوانیشدا فەرمانڕەوایانی ئەوکاتە و

کۆمـــەڵانی دژ بـــەوانیش ڕۆژنامـــەی خۆیـــان دەردکرد. لـەو کاتـەوە ڕۆژنامـە وەك هۆکارێك بـۆ سـەرکەوتنی بیروبـاوەڕ و مەرامـە تایبەتییـەکان سوودی لـێ دەبینرا.

لەسـەردەمی (ئەنـەو شیروان)دا ڕۆژنامـەوانیی ئـێرانی گۆڕانێکـی تـازەی بـەخۆوە بینـی و سەرەڕای بڵاوکردنـەوەی هـەواڵ، بۆ پـەرەپێدانی زانست و زمانە جیاوازەکان سوودی لـێ بیـنرا لـە سـەردەمی ئـەودا ئـێران بـوو بەیـەکێ لـە بنکـە زانستییەکانی جیهان.

چەندین لاپەڕەو بەچەندین زمانی گرنگی وەك پەهلـەوی، عـەرەبی، تورکـی، حەبەشـی، یەمـەنی، بڵاودەکرانـەوەو بەزۆربـەی وڵاتـانی جیـهاندا پەخش دەکران.

دژایـەتی مـەزدەکیان. یـش لەگـەڵ ئەنـەو شیرواندا بووە هـۆی ئـەوەی کە ڕۆژنامـەوانی لـە ئـێراندا پەرەبسـتێنێ، ئـەو دژایـەتی کردنانـە بەزۆری لەشێوەی ڕۆژنامەو شەونامەدا دەکران.

ڕۆژنامـەکانی مـەزدەکیان بـەدوو مەبەسـت بڵاودەکرانـەوە، وروژاندنـی خـەڵك لـە دژی

ئەنەوشیروانو لە کارخستنی دامو دەزگای سەڵتەنەت، هەروەها بانگەشەو داواکردن لە خەڵك بۆ ئەوەی ڕووبکەنە دینی زەردەشت.

دوای ئەوەی خەڵکی ڕووی لە ئیسلامەتی کرد، شەپۆلی دژایەتی کردنی حەزرەتی محەمەد (د.خ) و خانەوەدەکەی بەهۆی بڵاوبوونەوەی چەندین وتاری شۆڕشگێڕانە پەرەی گرت. بەم شێوەیە ڕۆژنامە و بڵاوکراوە چوو ناوجیهانی عەرەب.

لەسەردەمی (هارونە ڕەشید)ی خەلیفەی عەبباسی دا، خانەوادەی (بەرمەکی) یان بەلاساییکردنەوەی دەربارەی پاشایانی ئێران، دەزگای خەلافەتی هارونە ڕەشید یان گەیاندە ئەوپەڕی مەزنی و شکۆداری، بەم شێوەیە شارستانیەتی ئێرانییان بۆ دەزگای سادەی خەلافەتی عەبباسی گواستەوە. هاوکات دەگەڵ ئەوەدا دەستووری کارگێڕی ڕۆژنامەوانیشییان بۆ وڵاتە عەرەبییەکانی تر بردو لە هەمووان زیاتر لە بەغدای پایتەختی خەلیفەکانی عەبباسی دا بایەخدار کرد.

دوای داگیرکردنی ئێران لەلایـەن عەرەبـەوە و سـەرەتای دەورەی لاوازیـی خەلیفـەکانی عەبباسـی، گـەورە پیـاوانی ئـازیخواز لـە هـەموو سـووچێکی ئـێراندا ڕاپـەرین و جووڵانەوەیـەکی مەزنیان لە دژی بێگانان بەرپاکرد و کە هەوەڵین و گرنگترینیـان ڕاپـەڕینی (ئـەبو موسـلیمی خوراسانی) بوو. ئەو پیاوە بۆ هاندانی خەڵك لـە دژی خەلیفـەکانی عەبباسـی و بـۆ وەدەسـت هێنـانی ئـازادی و سـەربەخۆیی لـە دەسـتچووی ئـێران دەسـتی بـە بڵاوکردنـەوەی چـەندین شەونامەی یەك لـەدوای یـەك کـرد، کـە بـەزۆری لەسەر پێستە یان کاغەز دەنووسرانەوەو پەخش دەکران.

هێرشی مەغۆل بۆ ئێران و ئەو وێرانکارییەی لەهـەموو سـووچێکی ئـێراندا و بـە تایبـەتی ناوچەی خوراسانێ هێنایەکایەوە، بووە هـۆی ڕق و تووڕەیی شاعیرو نووسەرانی ئێرانی، ئەم کینە و نەفرەتـە لـە قـاڵبی بڵاوبوونـەوەی ڕۆژنامـە وبڵاوکراوە جۆروبەجۆرەکاندا دەرکەوت. لـەکاتی

حوكمڕانی مەغۆلان لە ئێرانێ، چاپەمەنی فارسی زیاتر لە هەموو كاتێك گۆڕانی بەسەرداهات.

هەوولێن دەزگای چاپ لەوكاتەدا هاتە ئێرانێ، هەڵبەتە ئەم دەزگایە زۆر سادە بووەو زیاتر بۆ نووسینی سەرچەرم بەركارهاتووەو زیاتر بۆ بلاوكردنەوەی ئەسكەناس سوودی لێ وەرگیراوە. سەرباری ئەوە كاغەزێكی زۆریش لە (پەكین)ەوە هات، ئەم دوو هۆكارە لەلایەك و لەلایەكی دیكەشەوە موعاناتی نووسەران و زانایانی سەردەمی مەغۆل بووە هۆی ئەوەی ڕۆژنامە لەو سەردەمەدا گرنگی پەیدا بكا.

لەسەردەمی پاشایەتی شاعەبباسی یەكەمدا، بەهۆی نوێنەرانی ولاتانی ئەورووپایی شا ئاگاداری چۆنیەتی بلاوكراوە جۆربەجۆرەكانی ئەورووپا بووو حەز و ئارەزووی ڕۆژنامەی لەلاپەیدا بوو. لەو ڕۆژەدا بەدواوە تەواوی هەواڵی مەملەكەت بە دەزكای چاپیی سادە (هەڵكۆڵین و پرێس) لە سەرانسەری ولاتدا پەخش دەبوو. ناوی (جەریدە)ش لە سەردەمی شا عەبباسی . دا بە بالای چاپەمەنیی فارسیدا بڕا، تیراژی

ڕۆژنامـەکان لەسـەردەمی شاعەبباسـدا لـە (1000) دانەی تێدەپەڕاند.

کاروبـاری کـارگێڕی دامودەزگـای گـەورەی حکومــەتی (نادرشـــای ئەفشـــار) و ناچـــاری وەرگرتنی هەواڵ لـە هـەموو سووچێکی ئێران تا هیندستان، ئەفغانستان و قەفقاز بوە هۆی ئەوەی ڕۆژنامەوانی لەسەردەمی ئەم پاشایەشدا بایەخی خـۆی لەدەسـت نـەدات. لەسـەردەمی نادرشـادا هـەرچی هـەواڵی نـاوخۆ هـەبوون، لەسـەر کاغـەز دەنووســـرانەوە و بـــۆ هـــەموو ویلایـــەت و مەملەکەتەکانی بن دەستی ئێران ڕەوانە دەکران و لەباتی ئەوەش هەواڵ وەردەگیرا.

نـادر شـا بـۆ ئاگـاداری لـەبارەی مەملەکەتـە مەزنەکـەی خـــۆی چـــەند کەســـێکی بـــەناوی ڕووداونووس بۆ سەرانسەری وڵات ڕەوانەکرد بۆ ئەوەی تا دوا هەواڵ و ڕووداوی پێ ڕابگەیەنن.

لـە کتێبـی (مێـژووی ڕۆژنامـەوانی ئـێران)دا نووسـراوی خواڵـی خوشـبوو (محەمـەد سـەدر هـاشمی) لـەبارەی سـەرەتای هتـەڵدانی ڕۆژنامـە لەئێراندا هاتووە:

(کۆنـــترین ڕۆژنامــــه، کــه بــەزمانی فارســـی بڵاوکرابێتەوە، ڕۆژنامەیەکە لە دەوروبەری سالّی (1253)ی کۆچی دا بەسەرپەرشتی میرزا سالّحی شیرازی لەتاران دامەزراوەو چاپکراوە. لەبارەی ڕۆژنامەی ناوبراو لەگەڵ ئەو هەموو گەڕان و کۆششەی لەلایەن نووسەرەوە کراوە، هیچ نوسخەیەکی دەست نەکەوتووەو زانیاری لەبارەیەوە تەنیا هەر ئەو باسەیە کە لە گۆڤاری ئەنجوومەنی ئاسیایی (بەرگی پێنجەم، ساڵی 1839) دا نووسراوە. لە گۆڤاری ناوبراودا بەناونیشانی (ڕۆژنامەی ئێرانی) باسێك بڵاوکراوەتەوە، کە ئەمە پوختەکەیەتی:

لەسەدەی سێزدەیەمدا، واتای دەوروبەری ساڵی (1253)ی کۆچی، لە تاران ڕۆژنامەیەك بەسەرپەرشتی میرزا سالّحی شیرازی دامەزراوەو چاپ بووە، ئەو ڕۆژنامەیە لەسەر دوو کاغەزی گەورە چاپ دەبوو، کە لەلایەکیەوە بەخەتێکی ئاشکراو نزیك لەیەك وتارەکان چاپ دەبوون و لەلایەکەی دی سپی بووە.

کۆی دێرەکانی لەگەڵ مانشێتی وتارەکان (217) دێردەبوو، هەموو ژمارەیەکی لەژێر ناوی (أخبار وقایع) نانگی (محرم الحرام) (1253)ی قەمەری لە دار الخلافە لە تاران چاپکراوە.) پاشان بەناونیشانی (هەواڵی ولاتانی ئێرانی تێدا بلاودەکرایەوە، دوای بەناویشانی (هەواڵی ولاتانی بلاوبوونەوەی ئەم ڕۆژنامەیە هەروەك سەرەتای دامەزراندنەکەی دیار نییە، بۆیە ناشتوانرێ ئەو ڕۆژنامەیە بەسەرەتای دەست پێکردنی ڕۆژنامە لە ئێرانێ بژمێردرێ.

سەرهەڵدانی ڕۆژنامە لەئێران، بەشێوەیەکی ڕێکوپێك لە هەنگاوەکانی (أمیر کبیر)ەوە دەست پێدەکات. ئەو لەسەردەمی وەزارەتی خۆیدا ڕۆژنامەیەکی بەناوی (وقایع أتفاقیە)ەوە بلاو دەکردەوە.

ڕۆژنامەی (وقایع اتفاقیە) پاشان بەگۆڕینی ناوەکەی بۆ (ایران سلطانی) و (ایران) بلاودەبووەوە. لەسەردەمی ناسرەدین شادا زۆربەی ڕۆژنامەکان هی دەوڵەت بوون و لەپایتەختدا بلاودەبوونەوەو ئەگەر جاروبار لە

هـــەندێ لـــە ویلایەتـــەکاندا وەك ئیســـفەهان و تـەورێزو فـارس . ڕۆژنامـە بڵاوکراتـەوە، لـەژێر چاودێری فەرمانڕەوایانی ئەوکاتدا بووە.

لـــە وەزارەتـــی چاپەمـــەنی کەیـــەکێ لـــە وەزارەتخانـە گرنگـەکانی ئـەو سـەردەمە بـووە، ئیدارەی (دار الطابعهی موبارەکە)ەوە هەبووە، کە ئەرکی ئەو ئیدارەیە ڕێکخستنی وتارو دەرکردنی ڕۆژنامەی دەوڵەتی بووە.

لـە سـاڵی (1863)دا (صنیـع الدولـە) لەلایـەن (ناسرەدین شا) وە ئـەم کـارە پێـی دەسـپێردرێ ئیـدارەی دار الطباعـە لـە ئەسـتۆگرێ و هـەموو چاپخانەکانی ئێرانێ دەکەونە ژێر چاودێری ئەو. (صنیع الدولە) پیاوێکی زانابووەو شارەزایی لە زمانە بیانییـەکاندا هـەبووەو لەسـەردەمی ئـەودا سێ ڕۆژنامەی گرنگ (ایران) و (مریخ) و (علمـی) بڵاودەکرانەوە.

(محەمـەد حەسـەن خـان) بەڕێوەبـەری گشـتی (دار الطباعـــە)ی دەوڵـــەتی بـــەهۆی عەشـــق و سـووتانی زۆری بـۆ بڵاوکردنـــەوەی ڕۆژنامـــەی

دەوڵەتییـــــــەوە، لەماوەیـــــــەکی کورتـــــــدا، خزمەتگوزاییەکانی سەرنجی (ناسـرەدین شـا)ی ڕاکێشا و لە مانگی (ربیـع الاول) سـاڵی (1288)ی کۆچـی توانـی نازنـاوی (صنیـع الدولـه) لـە شـا وەربگرێت.

سپپارەی دەسخەتی بەخشینی ئەو نازناوە لە بـەرگی سـێیەمی کتێبـی (مـرآت البلـدان)دا بـەم شێوەیە هاتووە:

(بـە هــۆی پێشــکەوتنی خوێنــدن لــە دار الطباعـەی پـیرۆزدا چـاودێری جـوان و گرنگـی پێدانی تەواوی محەمەد حەسەن خان خزمەتکار و وەرگـێڕی تایبـەتی و بەڕێوەبـەری گشـتی (دار الطباعە)ی مەملەکەتی ئێران ڕوون و ئاشکرایە و بەتەواوی ئێمەی دڵخوشکردووە، نازناوی (صنیع الدولـه) مـان پـێ بەخشیوە و شـایانی شـانازی و بەرچاوییـە و بـەئومێدی ئـەوەی زیـاتر خزمـەت بکات، لە مانگی ـ ربیع الثانی ـ 1288).

دوای ساڵێك، واتا لەساڵی (1279)دا سەرلەنوێ (صنیع الدوله) کەوتــەوە بـەر لوتفـی ناسـردەین

شاو چەپکە گوڵێکی زیوینی بەدیاری وەرگرت.
دەقی فەرمانەکە کە لەم ڕووەوە بۆ (مشیر الدولە صدر اعظم) نووسراوە بەم شێوەیەیە:

(جەنابی صدر اعظم لەماوەی ساڵی ڕابردوو دا کە خومەتی چاپ و پلاوکردنەوەی ڕۆژنامەی دەوڵەتی خرابووە ئەستۆی محەمەد حەسەن خان (صنایع الدولە) بەپێی بەندەکای ئەو پەیماننامەیە بەچاکی کارەکانی خۆی کردووە. ئێستا کە کاغەزەکانی دەوڵەتی بۆ ڕەوانە دەکرێتەوە بۆ هاندان و نیشانەی چاودێری پاشایانە چەپکە گوڵێکی زیوینی پێشکێش دەکرێ تا وەکو خزمەتی زیاتر بکات و لەکاری خۆیدا سەرکەوتوو بێت مانگی (محرم الحرم 1289)
لە ڕۆژنامەکانی سەردەمی (ناسرەدین شا) بەشێوەیەکی گشتی ئاگاداریی بۆ فەرمانڕەوایانی ویلایەتەکان چاپ دەکرا و لەو ئاگادرییانەدا فەرمانڕەواکانیان بەکاری قبووڵ کردن و بەجێهێنانی ئابوونەی ڕۆژنامەکان ئاشنا دەکرد، بۆ نموونەیەکێ لەو ئاگادارییانە، کە لە ژمارە

(51)ی ڕۆژنامەی (وقائع اتفاقیە)ی ڕێکەوتی پێنج شەممەی (ربیع الاول ـ 1268)ی کۆچیدا هاتووە، وا لە خوارەوەدا دەینووسینەوە:

(لەبارەی زیادبوونی کڕیاری ئەو ڕۆژنامانەوە هەروەك لە ڕۆژنامەی ژمارەی (24)دا ڕاگەیانراوە، سەرلەنوێ ڕادەگەیەنرێ، کە مەبەستی پاشای خاوەن شکۆ لە دەرچوونی ئەو ڕۆژنامەیە ئاگادارکردنەوەی خەڵکی ئەم دەوڵەتەیە لە فەرمانەکانی دیوان و هەواڵەکانی ناوەوەو دەرەوە، بۆیە کاربەدەستانی دەوڵەت بەپێی فەرمانی شاهانە دەبێ کاربەدەست و دەرەبەگ و خزمەتکارانی ناسراوی دەربارى شاهانە و فەرمانڕەوا و کرێکارو خوێندەوارو ناوداری شارەکان وئێلات و مەمالیکی مەحروسە بۆ ئاگادارییان لە فەرمانی دیوان لە نێو ئەو ڕۆژنامانەدا، هەروەها کۆمەڵانی خەڵك لە بازرگانیو کاسبکارو چینی ناوەڕاستی خەڵك بە مەیل و ئارەزووی خۆیان هەرکامێکیان حەز بکەن ڕۆژنامە بخوێننەوەو پێویستە فەرماندارو کاربەدەستانی ویلایەتەکان بەپێی فەرمانی

پیرۆزی شاهانە ناویان لەلایەن کاربەدەستانی ڕۆژنامەکانەوە بنووسرێت بۆئەوەی ڕۆژنامەیان بۆ بنردرێت.

لەبەرئەوەی ئەو چەند هەفتەیەکە ئەو فەرمانە لە ڕۆژنامەدا بڵاوکراوەتەوەو لە زۆربەی ویلایەتەکانەوە تائێستا وەڵام نەهاتۆتەو، بۆیە بەپێی ئەو فەرمانە دەبێ لە هەفتەی داهاتوودا بەو تەتەرانەی کە ڕۆژنامە بە ویلایەتەکان لیستی ناوی کەسانی ناوبراو بۆ کاربەستانی ویلایەتەکان لیستی ناوی کەسانی ناوبراو بۆ کاربەدەستانی ویلایەتەکان دەگەیەنن ئەگەر فەرماندارو کاربەدەستانی ڕۆژنامەی نەنێرن و بە پیر فەرمانی دیوانەوە نەچن، چونگە سەرپێچییان کردووە، کاربەدەستانی مەزنی دیوان هەڵوێستی خۆیان وەردەگرن).

لە زەمانی (ناسرەدین شا)دا، دەربەگ و بەگزادەو فەرماندارانی مەملەکەت بۆ بەجێ هێنانی ئابوونە ڕادەپەرموون و لە پایتەختدا بەپێی پۆلین کردنێکی دیاریکراو، ڕۆژنامە بۆ فەرمانداری ویلایەت و شارۆچکەکان دەنێردرا و

ئەوانیش بەردەوری خۆیـان ڕۆژنامـەیان دابـەش دەکــرد و لــە کۆتــایی ســاڵدا ئابوونــەکانیان کۆدەکـردەوە بـۆ پایتـەختیان دەنـارد. یـەکێ لـە کــارە گرنگــەکانی فــەرماندار و کاربەدەســتانی ویلایەتــەکان، ئــەو دابەشــکردنەی ڕۆژنامــەی دەوڵەت و کۆکردنەوەی ئابوونەکانیان بووە..

پێناسەی ڕۆژنامەو پۆلێن كردنی بەبۆچوونی یۆنسكۆ

زەهرا باقریان نژادی ئیسفەهانی

سەرچاوە : زهرا باقریـان نـژاد اصفـهانی ، روزنامـەو روزنامەنگاری‌در ایران ،اصفهان ، 1371 ،ص 47 _50 .

سازمانی جیهانی یۆنسکۆ بۆ دەستنیشانکردنی جیاوازی نێوان ڕۆژنامەو کتێب، سێ تایبەتمەندی هاوبەش و تایبەتمەندی جیاکەرەوە دەست نیشان دەکات، کە بەهۆیەوە دەتوانرێت ڕۆژنامەی ڕۆژانەو نا ڕۆژانەی پێ لەیکتر جیابکرێتەوە. ئەم تایبەتمەندیە هاوبەشانە بریتین لە:

1. ***چاپکراو بێت.***
2. ***ئامادەکردن و ڕێکخستنی لە ناوەوەی وڵاتدا بێت.***
3. ***بۆ سوودی گشتی بێت.***

*   *   *

1. ***چاپکراوبێت،*** **بەو واتایەیە، کە بڵاوکراوەکە بەژمارەیەکی زۆر بێت جا بەشێوەی چاپی دەستی بێت، یان بەمەکینە.**
2. **بڵاوکەرەوەیەکی نیشتمانی دەبێ لەناوەوەی وڵاتدا ئامادەو ڕێکبخرێت، بەڵام دەتوانرێت چاپکردنەکەی لەبەر باری ئابووری لەدەرەوەی وڵاتیش بێت.**

3. *بەگشتی بوون:* بڵاوکراوەکە دەبێت دوای چاپکردنی بکەوێتە بەرچاوی هەموو لایەك و هەمووان سوودی لێ ببینن. ئەو جاچی بەشێوەی خۆڕایی یان بەشداری یان دانەفرۆشی بێت.

بەڵام ئەوخاسیەتانەی کەڕۆژنامە لەهەموو بڵاوکراوەو کتێبان جیادەکاتەوە، بریتین لە:

1. *بڵابوونەوەی بەردەوام، بەیەك ناونیشان.*

2. *بڵاوبوونەوە لەکاتی جیاوازی ڕێکوپێکدا، یان نارێك بەڵام بەمەرجێك دەبێ ساڵانە زیاتر لەجارێك بڵاوبێتەوە.*

3. *بڵاوبوونە بەمێژوو و ژمارەی دیاریکراو.*

روونکردنەوەی ئەم خاڵانە:

1. یەکێ لە جیاوازییەکانی بڵاوکراوەی دەوری، بڵاوبوونەوەی بەردەوامە لەگەڵ پاراستنی ناونیشانێکی دیاریکراو، بەڵام هەندێ جار وەها ڕێك دەکەوێت، کە بڵاوکراوەی سیاسی دوای وەستانی، ناونیشان و ئارمی بڵاوکراوەکەی خۆی دەگۆڕێت یان بەتەواوی

یەکێکی دی لەجێگەی دادەنێت، یان دەخرێتە سەر دەزگایەکی گەورەترو ناونیشانی ئەوێ وەردەگرێت، بەلام دەبێت سەرنج بۆ ئەوە بدرێت، کە هاوبەشیەکی زۆر لەنێوانی ناوە کۆن و نوێ یەکەدا هەیە کە بەئاسانی هەمووان دەتوانن بیاسنەوە.

2. بلاوبوونەوەی دەورەی ڕۆژنامە دەبێ لەکاتی دیاریکراوو بابەتی جیاواز بگاتە دەست خەلك و هەر ژمارەیەکی لەگەل ژمارەکاتی پێشوویدا جیاوازبێت.

3. بلاوکراوەی دەوری دەبێ مێژووی بلاوکردنەوەی ژمارەی تایبەتی خۆی جیاوازبێت.

شارەزایانی یۆنسکۆ ڕۆژنامە بەسەر دوو دەستەدا دابەش دەکەن، ڕۆژنامەی ڕۆژانەو ناڕۆژانە، ڕۆژنامەی ناڕوژانە. ئەوانەن کە هەفتەی دوو یان سێ جار بلاودەبنەوە، بەسەر ڕۆژنامەی هەفتانەو ڕۆژنامەی مانگانەدا دابەش دەبن.

ڕۆژنامەی ڕۆژانە هەفتەی شەش یان پێنج جار، بەلایەنی کەمەوە چوار جار بڵاودەبنەوە لەڕووی کاتەوە بۆ ڕۆژنامەی بەیانیان و عەسران دابەش دەبن.

شارەزایانی یۆنسکۆ ڕۆژنامەی ڕۆژانە بۆ دەستە ڕۆژنامەی هەواڵی گشتی و ناهەواڵی گشتی، یان پسپۆڕی دابەش دەکەن، جیاوازی ئەو دوو ڕۆژنامەیە لە تێڕوانیتیان دایە بۆ ڕووداوی هەنووکەیی و خستنەڕوویان و لەبەرچاوگرتنی پێوەندی و پێویستی گشتی و تایبەتی، ڕۆژنامە لەسەر بنچینەی مەڵبەندتی بڵاوبوونەوەیان دەتوانرێ بۆ ڕۆژنامەی میللی یان نیشتمانی، ڕۆژنامەی ناوچەیی یان هەرێمی دابەش بکرێت.

1- <u>ڕۆژنامەی میللی یان نەتەوەیی</u> بەزۆری لەپایتەخت یان شارە گرنگەکاندا بڵاودەبێتەوە لەسەرانسەری وڵاتدا دەبەخشرێتەوە، ئەم ڕۆژنامانە زیاتر لەو وڵاتانەی کەدەسەڵاتی سیاسی، یان مەرکەزییان هەیە پەرەدەسێنن.

2- **رۆژنامەی ناوچەیی** بەزۆری ئەو ولاتانەی کەهەر ناوچەو هەرێمێکی خاوەن فەرهەنگ، رێکخستنی کارگێری و تایبەتمەندی کۆمەلایەتیان لەو ناوچانە، یان هەرێمانە جیاوازە، بلاودەبێتەوە. کە هەتا وەکو تیراژیان لەرۆژنامەکانی میللی زیاترە.

3- **رۆژنامەی ناوخۆییەکان**، ئەو رۆژنامانەن کە لەچوارچێوەی شارێك و دەروبەرەکەیدا بلاودەوبێتەوە بابەت و مەسەلەکانیشی تایبەت بەو شوێنەن.

هەر لەلاپەرەیەکی رۆژنامە خاوەنی تایبەتمەندی خۆیەتی، لاپەرەی یەکەمی رۆژنامەی لەراستی دا ئاوێنەیەکی روونی هەر رۆژنامەیەکەو ناوەرۆکی بلاوکراوەکانی لەو لاپەرەیەدا بۆ خوێنەرانی دەخاتەروو.

لاپەرەکانی تر جیاوازییەکان بەوتاری تایبەت بەلاپەرە پسپۆرییەکان بەوتاری تایبەت بەلاپەرەکەوە بەندە کە لە هەموو لاپەرەکانی تر

جیـــای دەکاتـــەوەو ڕووداوەکـــانی ڕۆژانـــەی کەمترتێدا ڕەنگ دەداتەوە.

لاپـەڕە ناوخۆییـەکان کـە زۆرجاران، ڕۆژنامـە میللـــی یـــەکان هـــەواڵ و ڕیپۆرتـــاژی شـــار گەورەکانی تێدا بڵاودەکەنەوە؟

تیۆرەکانی رۆژنامەوانی

جۆن.ر. بیتنەر

الاتصــال الجماهــيرى مدخــل، ترجمــة د. عمــر الخطيب،المؤسسة العربية للدراسات،بـيروت،1987، ص444 -453 .

له كتێبه كلاسيكييه‌كاندا به‌ناونيشانی (چوار تيۆرييه‌كه‌ی ڕۆژنامه‌وانی) فرێد سێبێرت و تيۆدۆر پێترسۆن و وێلبور شرام چوار تيۆريان له بابه‌ت كاركردنی ڕۆژنامه‌وانی له كۆمه‌ڵدا دياری كردووه. كۆنترين تيۆری ده‌سه‌ڵاتدارييه‌تييه.

تيۆری ده‌سه‌ڵاتداريه‌تی:

ئه‌م تيۆره له سه‌ده‌كانی شازده‌و حه‌ڤده‌دا ده‌ركه‌وت وله‌گه‌ڵ داهێنانی چاپخانه‌دا نه ئه‌وروپادا بڵاوبووه‌وه. پێوه‌ندی به هه‌ندێ خێزانی ده‌سته‌لاتداره‌وه هه‌يه، وه‌كو خێزانی تيۆدۆر له ئينگلته‌ره‌و بۆربۆن له فه‌ره‌نساو هاپسبۆرگ له ئيسپانيا. له كۆمه‌ڵی هاوچه‌رخيشماندا له كاتی جياوازدا به‌ره‌وحكوومه‌ته‌كانی يابان و ڕووسيای ئيمپرياڵی و ئه‌ڵه‌مانياو ئيسپانيا و هه‌ندێ له وڵاتانی ئاسياو ئه‌مريكای باشوور ڕێگه‌ی گرتووه. ئه‌م تيۆره‌ی ده‌سته‌ڵاتدارييێتی وه‌ها له مرۆڤ ده‌ڕوانێ. كه سه‌ر به ده‌وڵه‌ته و مافی سروشتی

دەوڵەتە نەك خوداوەندیی ڕژێم بپارێزێ و پایەی دەوڵەت بە هێز بکات. ڕۆژنامەش وەکو کۆمەڵ بە ئامرازێك دادەنێ بۆ بڵاوکردنەوەی هەڵوێستی دەوڵەت لە سەر جەماوەر و ڕاستی و چەوتی پێ ڕابگەیەنێ بە پێی بۆ چوونی دەولەت بەرامبەر بە مەسەلەکان، بەیاننامە سیاسییە ڕەسمییەکانی دەستە بژێری فەرمانڕەوای پێ ڕابگەیەنێ.

دەوڵەت، دوای دەست نیشانکردنی ئامانجەکانی، ڕۆژنامەوانی وەکو ڕێگەیەك بۆ بە دیهێنانی ئەو ئامانجانە بەکاردەهێنن، کەوابێ ڕۆژنامەوانی دەبێتە هۆیەك بۆ بەدیهێنانی ئامانجێك لەوەی کە ئامرازێك بێت بۆ ڕەخنەگرتن لە هۆو ئامانجەکان پێکەوە. سێبێرت لە نووسینەکاندا سەبارەت بە تیۆری دەستەڵاتداییەتی ئاماژە بەوە دەکات،کە دەوڵەت لە قۆناغەکانی بەراییدا ڕۆژنامەوانی بە شێوەیەکی نێگەتیڤانە بەکار هێناوە، بەوەی کە جەخت لە سەر خۆ تێهەڵقورتاندنی ڕۆژنامەوانی لە بەدیهێنانی ئامانجە نەتەوەییەکان دەکاتەوە. پاشان ڕۆژنامەوانی و دواتریش کەناڵەکانی

پێوەندی بە شێوەیەکی گشتی؛ بە شێوەیەکی پۆزەتیڤانەو وەك ئامرازێك بۆ یارمەتیدانی دەوڵەت لە بەدیهێنانی ئامانجەکانیدا بەکار هێناوە. لە سایەی تیۆری دەسەڵاتدارییەتیدا خاوەندارییەتی ڕۆژنامەوانی و چۆنیەتی بەکارهێنانی لە گرنگیدا یەکسانن. لە ئینگلتەرای کۆندا ڕێگە بە کەرتی تایبەت درا بۆ ئەوەی خاوەنی ڕۆژنامەوانی بێت، بەڵام ئەو کەرتە بریتی بوون لە هاوڕێ دەولەمەندەکانی دەرباری پاشا، کە خاوەندارییەتی و ئیمتیازی ڕۆژنامەوانیی خۆیان بە شێوەیەکی خراپ بۆ ڕەخنە گرتن لە لایەن حکومەتەوە بووە هۆی لە دایك بوونی ژمارەیەك ڕۆژنامەی ڕەسمی کە لە سەر هەمان ڕێڕەوەی حکوومەت دەڕۆیشتن، لە کۆتاییدا کەناڵی ڕاگەیاندنی تایبەتیش لە پاڵ کەناڵەکانی حکوومەت هاتنە کایەوە. لێرەوە دژوارییەك دروست بوو لە ئەرکی تیۆری دەستەڵات. کە چۆن حوکم بە سەر ڕۆژنامەوانیی تایبەتدا بکات؟

ئەو حوکم کردنە چەند شێوەیەکی وەرگرت، هەروەکو پێشتر باسمان کرد لە ڕاگەیاندنی ئەو

بڵاوکراوانەدا، کە حووکمەت بۆ توێژێکی کەمینەی
دەردەکرد. سیستمی (ڕێگە پێدان) بۆ ماوەی دوو
سەد ساڵ لە ئینگلتەرە درێژەی کێشا، پاشان لە
سەدەی حەڤدەیەمدا ئەو سیستەمە بەهۆی
سەرکەوتنی ڕۆژنامەوانیی تایبەتی نەیارەوە
هەرەسی هێنا، بۆیە حکوومەت ناچار بوو دەست
نیشانی ژمارەی ئەو کرێکارانەی لای خاوەن
ئیمتیازەکان بکات، بەڵام ئەو ڕێژەوەش زۆر بە
خێرایی هەرەس هێنا، لە بەر ئەوەی خاوەن
ڕۆژنامەکان کەم بوون، ئەو کەسانەی تازە دەست
پێکەر بوون، کە دەگەیشتنە قۆناغی ئەو
کرێکارانەی ڕاهێنرا بوون، کاریان دەست
بەسەرداگرتن ئەو سانسۆرە ڕاستەوخۆیە بوو، کە
دەبوایە بۆ ناوەرۆکی بەرهەمە هەڵبژێردراوەکان لە
دەوڵەتەوە وەربگیرێ. سانسۆریش دەری خست کە
جەماوەرێکی زۆری نییە، هەر بۆیە ئەویش
سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا،

ڕێگەی چوارەم و ئەویش تا ڕادەیەک
سەرئەکەوت.ئەوە بوو، کەهەر کەسێک بابەتێک
چاپ بکات شایستەی دەوڵەت نەبێت، ئەوا بەپێی

یاساکانی ناپاکی، یان ئاژاوەنانەوە دادگایی بکرێت.

بە ولاتە یەکگرتووەکاندا بە شێوەیەکی زۆر کت و پڕ بە بەراورد لە گەڵ هەندێ ولاتی تردا، گۆڕان لە ڕۆژنامەوانیی سەر بە دەستەلات بۆ ڕۆژنامەوانیی ئازاد ڕووی دا. مۆرکردنی ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی چەندین پرەنسیپی تازەی بۆ سەربەستی بیروڕا هێنایە گۆڕێ. نیشانەی ئەو گۆڕانەش لەو ڕووداوەی ساڵی(1776) کە بەسەر ڕۆژنامەی ڤێرجینیا گازێت دەردەکەوێت، کە لە ولیامزبێرگ لە ویلایەتی ڤێرجینیادا بلاو دەکرایەوە. لە ژمارەی ڕۆژی(10ی مایسی 1776)دا ناوی ڕۆژنامەکە گوزارشت لە دەستەلاتدارییەتی بەریتانیا دەکات و دروشمی بەگزادەیی پێوە دیارە. دوای هەفتەیەك لەو مێژووە ناوی ڕۆژنامەکە گیانێکی شۆرشگێری پێوە دیارەو دروشمی بەگزادەیی گۆری بۆ وشەکانی (سێزدە کۆلۆنیالی یەکگرتوو). هەروەها بە دروشمی (بە یەکیەتی دەمێنینەوە بە پەرتی دەڕووخێین).لە

(7ی حوزەیرانی 1776) لەگەڵ دروشمێکی نوێدا سەربەخۆیی خۆی ڕاگەیاند.

ئەمڕۆش لە زۆرپارچەی جیهان لە وڵاتانی کۆمۆنیست، لەو وڵاتانەی لە ژێر دەستەڵاتی دیکتاتۆریدان سیستمی ڕۆژنامەوانی دەستەڵاتدارییەتی باوی هەیە. هەروەها لە هەندێ ناوچەی ئەفریقیاش ڕۆژنامەوانیی ئازاد بە تەنیا تیۆرەو بێ پراکیتك.

تیۆری ئازادی:

تیۆری ئازادی بە شێوەیەکی هێدی لە سەدەی شازدەیەمدا پێشکەوت و لە سەدەی هەژدەیەمدا سەقامگیر بوو، بە تایبەتی دوابەدوای ئەوەی پرەنسیپەکانی ئازادی لە چوارچێوەی دەستووری دەوڵەتاندا جێگەی خۆی گرت.ئازادی تاك دەخاتە سەرووی دەوڵەتەوە نەك ژێرەوەی ە سەیری مرۆڤ دەکات بەوەی کە ئاژەڵێکی عاقڵە! هەرچەندە وەکو تاك کامڵ نییە، بەڵام تاکەکان پێکەوە دەتوانن باشترین بڕیار بۆ بەرژەوەندیی گشتیی کۆمەڵ بدەن.

(فرێد سێبێرت) لە گفتوگۆ کردنیدا لە مەڕ پێشکەوتنی (ئازادی) و گۆڕانی (دەستەڵاتدارییەتی)یەوە فەزڵەکە بۆ چوار کەس دەگەڕێنێنەوە:

جۆن میلتۆن لە سەدەی حەڤدەیەمدا، جۆن ئەرسکن و تۆماس جێفرسۆن لە سەدەی هەژدەیەمداو جۆن ستیوارن میل لە سەدەی نۆزدەیەمدا. میلتۆن و توبەتی خەڵکی توانای ئەوەیان هەیە جیاوازی لە نێوان هەڵەو ڕاست و چاکەو خراپەدا بکەن. لە ئەنجامی ئەوەدا. بۆ دروستکردنی بڕیار دەبێ خەڵکی بگەنە بیروڕای جوداواز و بیرگردنەوەی خەڵکانی تریش وەربگرێت هەروەها ئەرسکن وتویەتی ئەو خەلکانەی هەوڵ دەدەن بۆ ڕۆشنبیرکردنی خەڵکانی دی، نایانەوێ زەلیلیان بکەن، دەبێ توانای ئەوەیان هەبی، کە لێدوانەکانیان ئارستەی عەقڵی گشتیی میللەتێك بە هەموو چین و توێژەکانیەوە بکەن بە تایبەتی لەوەدا. کە پێیان وایە حەقیقەتە.

هەروەها جۆن ستیوارت مبل وا هەست دەکات، کە خەڵك مافی بیرکردنەوەو کارکردنیان هەیە هەر چۆنێك، کە خۆیان دەیانەوێ مادام دەستدرێژی نەکەنە سەر مافی خەڵکانی دی. بەڵام جێفرسۆن، کە سوودی لە بیرۆڕاکانی میلتۆن وەرگرتووە. ئاماژە بەوە دەکات ، کە ئەگەر کۆمەڵێ خەڵك پێکەوە کۆبنەوە و خاوەن زانست و هۆشیاری بن، دەتوانن بڕیاری ڕاست و دروست بدەن. ڕۆژنامەوانی ئامرازی ئاگادار کردنەوەی خەڵکە، کەوابێ دەبێ لە کۆت و پێوەندەوە بە دوور بێت. لە ساڵی (1774)دا کە جیفرسۆن کورتەی بیروڕاکانی لە بارەی مافی ئەمریکا و بەریتانیا بڵاوکردەوە، زەمینەی بۆ دەرکەوتنی ڕۆژنامەوانیی ئازاد رەخساند.

ئیدی وردە وردە مافی ڕۆژنامەوانیی ئازاد جێ پێی خۆی قایم کرد. سەرەتا لە دادگاکاندا تاوانبارکردن و ئاژاوەنانەوەو سووك کردن و زمانی نابەجێ بۆ یاخی بووانی دەوڵەت پێشکەش دەکرا، بەڵام ئەو تاوانبارکردنانە بە بەردەوامی بە تاڵ دەبوونەوە، چونکە هاپەیمانەکان مافی بڕیاردانی ئەوەیان هەبوو، کە ئەو کەسە گوناهبارە لە بڵاوکردنەوەی بابەتێکی ئاراستەکراو، یان نا.

هەرچەندە هاوپەیمانەکان زۆر گرنکییان بەوە دەدا، کە ڕزگاریان بێ لە باج نەوەکو پاڵشتی لە بڕیاری دادوەرەکان بکەن، کە باج ئەوانی دامەزراند بوو، زۆربەی کات ئەگەر دادوەر بڕیاری ئەوەشی بدابوایە، کە ئەو بابەتە ئاژاوە دەنێتەوە– ئەوان بە ئاسانی دەیانوت تاوانبار بابەتەکەی چاپ نەکردووە هەر بۆیە ئەو هیچ بەرپرسیاری بڵاوکردنەوەی نییە. دواجار ئازادی لەگەڵ سەربەستی ڕۆژنامەوانی بووە بەشێك لە پرەنسیپەکانی دەستوور لە وڵاتە یەککگرتووەکانی ئەمریکاو پاشان ئینگلتەراش.

تیۆری بەرپرسیاری کۆمەڵایەتی:

لەگەڵ سەدەی بیستەمدا ڕۆژنامەوانیی چاپکراو کەوتە قۆناغی ڕۆژنامەوانیی زەردو سەرەتای ترووسکەی ڕادیۆو فیلمی سینەمایی دەستی پێکرد. وای لێهات بیروباوەڕی سیاسی توانای ڕازی کردنی لە تریبۆنەکانی وەکو شەپۆلەکانی هەوای وشاشەی گەورەدا هەبێت.

بەرگی ئەو نامیلکەیەی تۆماس جێڤەرسۆن لە ساڵی(1774) دا بڵاوی کردەوەو بووە هۆی دارشتنی بانگی سەربەخۆیی. ئەم نامیلکەیە بە نموونەیەکی کلاسیکی لە قەڵەم دەدرێت بۆ سەرەتاکانی ڕۆژنامەوانیی ئازاد لە ئەمەریکادا لەکەش و هەوای شۆڕشی پیشەسازیدا کۆمەڵ بە فرە کەناڵەکانی ڕاگەیاندن دەناسرێتەوە، تیۆری ڕۆژنامەوانیی ئازاد، بەڵام بەرپرسیار دەرکەوت. ئەم تیۆرە باوەڕی وایە، کە رۆژنامەوانی مافی ئەوەی هەیە ڕەخنە لە حکومەت وداموودەزگاکان بگرێت، بەڵام چەندین بەرپرسیاریی بنچینەیی دیاریکراویشی لەسەر شانە بۆ سەقامگیریی کۆمەڵ. یەکێ لەو هۆکارانەی کە بووە هۆی دەوڵەمەندکردنی ئەم تیۆرە، دەرکەوتنی یەکییەتی پیشەیی تایبەت بە ڕۆژنامەوانی بوو، وەکو کۆمەڵەی ئەمریکی بۆ نووسەرانی ڕۆژنامەو کۆمەڵەی پیشەی ڕۆژنامەوانان، هەر دووکیان نزیك لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا دەست بەکار بوون و هاوپەیمانییەتی شەرەفیان هەبوو بۆ هاندانی بەرپرسیارییەتی لە لایەن ئەندامەکانەوە.

ئەمە سەرەڕای ئەوەی یاسای پێوەندی کردنی، کە لەساڵی (1934)دا بۆ ڕێکخستنی کاروباری ڕادیۆ بڵاوکرایەوە، لەسەر گوتەیەك دامەزراوە، کە دەڵێ: (لەپێناو بەرژەوەندی، گونجان، پێداویستیی گشتی).

ئیتر ڕۆژنامەوانی کەوتە بەر ڕەخنەیەکی ئاشکرا هەر وەك لە زۆر کتێب و سەرچاوەی ڕۆژنامەوانیدا هاتووە. تیۆدۆر پیترسۆن لە نووسینەکەی خۆیدا لە بارەی تیۆری بەرپرسیاری کۆمەڵایەتی پێی وایە ئەو ڕەخنەیە ڕەگ و ڕیشەکەی بۆ ئەڵقەکانی ویل ئێروین، کە کاتی خۆی لە بارەی ڕۆژنامەوانی لە گۆڤاری کۆلییرز لە ساڵی(1911) دا بڵاوی کردۆتەوە، هەروەها بۆ هەر دوو کتێبی ئەپتۆن سنکلەیر بە ناونیشانی خەسڵەتە باڵاکان لە ساڵی(1919)و کتێبەکەی جۆرج سێلدز بە ناونیشانی ئازادیی ڕوژنامەوانیی، دەگەڕێتەوە. ڕەخنەی ئەو نووسەرانە جەخت لەسەر ئەو مەترسییە شاراوانە دەکاتەوە، لەوەی ، کە ڕۆژنامەوانیی، بە شێوەیەکی فراوان پشت بەڕیکلام ببەستێ.

هەرچەندە ڕۆژنامەوانی بە چاوی بازرگانی و دوور لە دەستەڵاتی حکومەت تێیبڕوانێ، بەڵام ئەو قازانجەی لەسەر حیسابی خزمەتی گشتی دەیکات جێگەی مەترسییە. ئەوچەمکە هەموو شتێکی گرتۆتەوە، هەر لە دەست بەسەرداگرتنی پیشەسازیی فیلم لە سییەکاندا، تا موڵکدارییەتی یەکگرتووی ڕۆژنامەو ڕادیۆکان لە حەفتاکاندا. لە میانەی ڕەخنەی ئازاد وڕاشکاوانە لە ڕۆژنامەوانیی و هاوبەندی شەرەف و بلاوکراوە حکومییەکان و ئاراستەکردنی بەرپرسیارییەتی ئەندامان و کارمەندانی ڕۆژنامەوانیی، بەهای تیۆری بەرپرسیاری کۆمەڵایەتی دەردەکەوێت.

تیۆری سۆڤیەتی کۆمۆنیستی:

لە کتێبی (چوار تیۆرەکەی ڕۆژنامەوانیی)دا وێلبۆر شرام سەرەتای قسەکانی لە بارەی تیۆری سۆڤییەتی کۆمۆنیستی بە خاڵێکی گرنگ دەست پێدەکات کە پوختەکەی ئەوەی، کاتێ دوو ڕۆژنامەوانی سۆڤییەتی و ئەمریکی تووشی یەك

دێن(قسەکانیان بێ گومان سەیرو تاڕادەیەکیش بێ ئومێدن). ئەو چوارچێوە دەستوورییەی کە هەر یەکـــەیان لێـــوەی هـــەڵدەقوڵێ دژبەیـــەکن. ئەمریکییەکە ژیانی ڕۆژنامەوانە سۆڤیەتییەکە بە سـووک دادەنـێ لەڕۆژنامەوانییـەك کـە دەولـەت دەسـتی بەسـەردا گرتبێـت، ڕۆژنامەوانـە سـۆڤییەکەش هـەروا ئەمریکییەکـە دەداتـە پـاڵ ڕۆژنامەوانییەکی بۆگەن، نا بەرپرسیا کە لە لایەن بەرژەوەندی تایبەتییەوە بەڕێوە دەچێت.

بۆتێگەیشتنی تیۆری سۆڤییەتی کۆمۆنیستی بـۆ ڕۆژنامـەوانیی، نابـێ هەربـە تـەنیا بـە دوای چـەمکی سیاسـی سـۆڤییەتی، کـە بـە تیـۆری مارکسـییەتەوە سـەرچاوەی گرتـووە بکۆڵێتـەوە، بەڵکودیراسەی ئەوەش بکەین، کەشی کردنەوەی سـۆڤییەتی بـۆ وشـەی (ئـازادی) چییـە. هـەروەها سـەرباری ئـەوە کـە پرەنسـیپی سـەرەکی ژیـانی سیاسـیی سـۆڤییەتی(یەکیەتییـە). پاشـان دەرکەوتنی چینی کرێکارو بـەرپابوونی شـۆرش، جووڵانەوەیەك بـۆ بەدیـهێنانی یەکییـەتی لـە نێـو کۆمەڵی سۆڤییەتیدا ئەنجام دەدەن. تێکەڵاوکردنی

خـەڵك لـە كۆمـەڵێكی بـێ چـین بۆتـە فەلسـەفەی دەوڵەتی سۆڤییەت. هەر بۆیە ئازادی لە تێڕوانینی سـۆڤیەت بریتییـە لـە ئـازادی لـە چەوسـانەوەی كۆمەڵێكی فرە چین وتوێژی وەكو چینـەكانی باڵاو ناوەڕاست وخوارەوە.

(شرام)ئەوەی ڕوون كردۆتـەوە، كـە پێوەنـدی جـەماوەری لـە سـێ شـێوەی جیـاوازی نـاوی ڕۆژنامـــەی ڤێرجینیاگـــازێت، كـــەتێیاندا گەشەسـەندنی گیـانی سـەربەخۆیی و گـۆڕان لـە ڕۆژنامەوانیی دەسـەڵات بۆ ڕۆژنامـەوانیی ئـازادی تێـدا دەردەكـەوێت.سـایەی تیـۆری سـۆڤییەتی كۆمۆنیسـتیدا بریتییەلـە ئـامرازێك بـە دەسـت دەوڵەتەوە. هەردوو ڕۆژنامەی سۆڤییەتی (پراڤداو ئێزڤێستا)ش دوو نموونەن.

هەروەهـا چاپكراوەكـانی پڕوپاگـەندەی نێودەوڵـەتی وەك گۆڤـاری(ژیـانی سـۆڤیەت) ڕەنگدانـــەوەی تیـــۆری ســـــۆڤیەتی كۆمۆنیسـتییە.لـــەكتێبی(چـوار تیۆرەكـــەی ڕۆژنامەوانیی)دا (شرام)دەڵێت:

(خاڵێك هەیە، ئەویش ئەوەیە، کەئەو کەسانەی لەکەناڵـەکانی پێوەندیـی جـەماوەریی سـۆڤیەتیدا کاردەکەن بە هیچ شێوەیەك خاوەن کەسایەتییەکی دیـاری خۆیـان نـین. کەسـایەتییان، هــەروەکو دیارە،کەسایەتیی دەوڵەتە. ئامرازێکن مل کەچن و بە وریاییەوە ڕێـرەوی حـزب و فەرمایشـتەکانی دەوڵەت پیادە دەکەن).

کەناڵــەکانی پێوەنــدی جــەماوەری لەگــەڵ ئامرازەکانی دەوڵەت وەکو قوتابخانـەو پۆلیـس و کۆڕ و کۆمەڵەکانی تری وەك ئامرازێك بەرگری لە فەلسـەفەی دەوڵـەت دەکـەن، یـەك خـراوە. لەگـەڵ هەموو ئەمانەشدا، کە ڕۆژنامەوانی بۆ تە ئامرازێك بۆ یەکییـەتی، هــەروا بـەئامرازێك دادەنرێـت بـۆ ئیلــــهام و بــــەهرە وەرگرتــــن لــــە پێنــــاو هۆشیارکردنەوەی خەڵك و ئامادەکردنی جەماوەر بۆ یەکییەتی و یەکگرتن پاشان شۆرش کەوابێ ڕۆژنامەوانی(هاندەر، داواکـەرو ڕێکخـەر). ڕادیـۆ یــش هــەروەتر، لەســایەی تیــۆری ســۆڤیەتی کۆمۆنیسـتیدا خزمـەتکردنی جـەماوەری بــەلاوە مەبەســت نییــە، بــەڵکو ئاگادارکردنەوەیــەتی،

بەرنامـەکانیش دیسـانەوە ئـامرازێکی دەولــەتن، ئەمەش بەهۆی زۆریی ژمارەی دانیشتووانەوە بۆ دەوڵەت ڕێگەیەکی گرنگە، یـان کـەناڵێکی گرنگـە، چونکە ڕادیۆ دەتوانێ بە ئاسانی بیگەیەنێ.

لێدوانمان لە چوار تیۆرەکەی ڕۆژنامەوانی بەو تێڕوانینـــەوە دەبێــت، کـــەدەکرێ کەناڵـــەکانی پێوەندی بەو پێیە پۆلێن بکرێن، چونکە ئـەوانی دیکـەش چـەند شـێوەیەکی جیـاوازی گـەیاندنی وڵاتانی تـرو تـا بەسـەرکەناڵەکانی نـاوەوەی یـەك وڵاتیشـدا پیـادە بکرێـت. ئـەوە بـە تـەنیا ڕەگ و ڕیشەی ڕۆژنامەوانی لە کۆمەڵدا نییـە، بەڵکو ئەمە ڕەگ و ڕیشەی کەناڵەکانی پێوەندی جەماوەرین بە گشتی...

کتێبەکانی دیکەی وەرگێڕ

-کلك بڕاوەکان، عەزیز نەسین، 1985.

-دەرمانی بیٚ خەوی، عەزیز نەسین، 1988.

-حزبی کەرامەت و حزبی سەلامەت، 1988.

-ململانێی شارستانیەتەکان، 1998.

-پەیامی کافکا، 2000.

-پلاتۆنۆڤە شێت، چیخۆف، 2001.

-چەپکیٚ هۆنراوەی فۆلکلۆری دەشتی هەولێر،1986.

-گوناه، کۆمەڵە چیرۆك، 1988.

-ماڵئاوا گوڵی خەم، ڕۆمان، 1989.

-ڕۆڵی گۆڤاری هیوا لە پێشخستنی هونەرەکانی ئەدەبی کوردیدا، 1998.

-چیرۆك و ئەفسانەی کوردی، 1998.

-ڕۆژنامەنووسیی کوردی سەردەمی کۆماری کوردستان، 2002.

-گۆڤاری گڕوگاڵی منداڵانی کورد و سەرەتای ڕۆژنامەنووسیی پەروەردەیی، 2002.